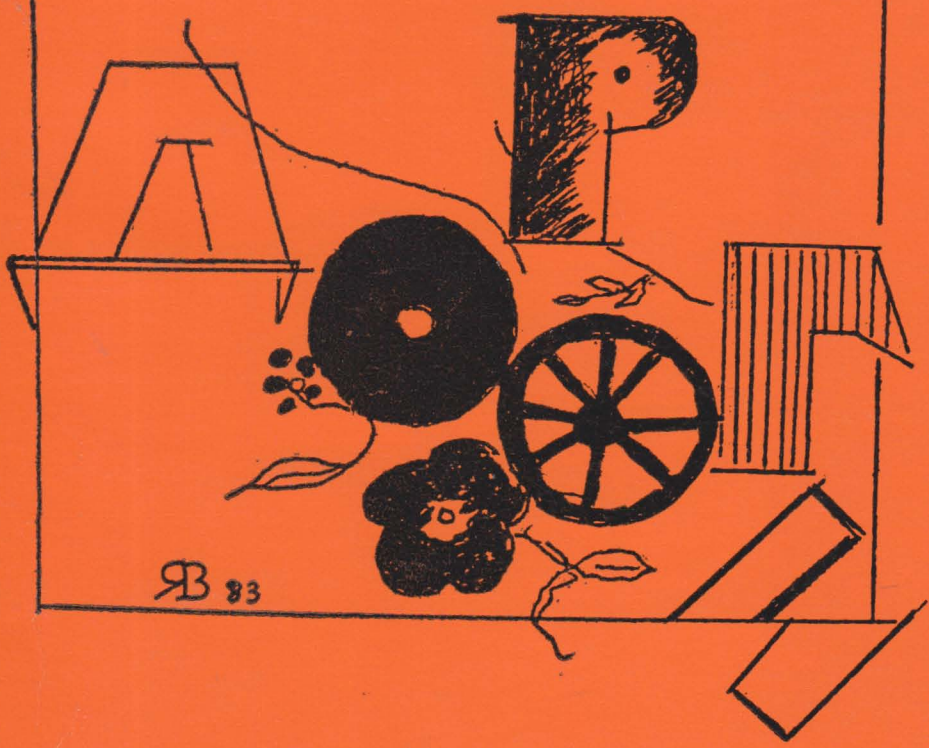

Алла Цівчинська

КРАМ

АВ 83

Алла Цівчинська

КРАЙ ДОРОГИ

ПОВІСТЬ

diasporiana.org.ua

Друкарня «ЛУНА», 77 Ст. Маркс Пл., Нью Йорк, Н. Й.

Нью Йорк

1983

Того самого автора:

НЕЗАБУТНЄ, НЕМЕРКНУЧЕ — повість спогади про Миколу Зерова. 1954 р.

СНІЖИНКИ В ХУРТОВИНІ — повість із життя студентів 30-их років, 1979 р.

АВТОР, ГЕРОЙ, ЧИТАЧ

Життя літературного твору визначається трьома чинниками, переліченими в наголовку цих мимойдучих нотаток, що передують новій книжці Алли Цівчинської, з розсуду видавців. Автор обирає тему — про що повідати, і відтак, створює постать тієї персони, котра найбільшою мірою правди ту тему втілює, тобто — головного героя роману, повісти чи оповідання. Заслуга А. Цівчинської в її першій книзі „Незабутнє, немеркнуче” (1962) полягає в тому, що авторка взяла за тему велич і духовну красу української людини, розповівши вкрай зворушливо, але в той же час домежно правдиво про Миколу Костьовича Зерова — великого поета, видатного науковця, борця і мученика за найвищі цінності людства.

Друга книжка автора „Незабутнього” розпрацьовує ту ж таки магістральну тему, таку виключно важливу, таку пекучу в часи національної неволі та гноблення особистості українців — і не самих лише українців, а багатьох десятків інших народів. Коли у спогадах про Миколу Зерова А. Цівчинська, мабуть, перша в цілій історії літератури, зобразила цього сучасного Прометея, то повість „Сніжинки в хуртовині” (1979 — сімнадцять років по першій книзі!) показує, сказати б, людей звичайних, підхоплених демонською завірюхою і розкиданих ген далеко один від одного, показує скалічену їхню долю, а проте не мовчить і про їхні індивідуальні духові скарби пречудесної краси. „Звичайні” люди виявляються, нехай пасинками й пасербицями невблаганної долі, а зате кривими дітьми своєї Нації! В тому й сила, що національний характер не є щось абстрактне, не є блідим загальником, ані умовним поняттям.

„Край дороги”, так називається новий, третій з черги, виданий твір письменниці, дещо різниться формою від попередніх: має складнішу композицію і поглиблений спосіб виображення внутрішнього життя героя (точніше

— героїні, адже, як і в перших двох книжках, А. Цівчинська є тонким знавцем саме жіночої психології). „Край дороги” є повість двопланова. На першому плані показуються реальні події життя українки, що її доля запроторила в чужинецьке оточення; а тут таки, паралельно, проходять явища внутрішнього плану. Вони не менш реальні, ба навіть більш суттєві і поготів найважливіші задля пізнання людини. І також її самопізнання.

„Пізнай самого себе” — сказав мудрець. Пізнай себе не таким, яким ти собі здаєшся, а яким ти насправді є. Зовнішня частина життя Віроніки, центрального персонажу повісти, попри численні зміни обставин, що викликають, як і кожне чуже життя, природню цікавість стороннього спостерігача, — ця зовнішня біографія подібна до існування придорожньої травиці, безборонної супроти чобота перехожого. Але видава, що їх бачить, чує і переживає Віроніка, не є лишень маренням хворої жінки.

Вражає майстерний, майже науково-точний опис, що його застосовує А. Цівчинська до психологічного феномена утожднення особистости Віроніки з особистістю невідомої дівчинки, сучасниці земного життя Христа. І саме тут, у найвищому ступені розповіді, коли дівчинка, по безлічі спізнень, сповнена невимовної гіркоти, приходить до Спасителя, вже в часі Божественного викуплення людства, вона дізнається, що не спізналася.

Так і скромна героїня повісти лише прагненням до Вищої Правди осягає блаженного спокою своєї вкрай змученої душі. Висока символіка повісти звучить радістю й надією. А чи не є це метою художньої літератури, якщо, звичайно, під художньою літературою розуміти не саму тільки розвагу чи пак естетичну насолоду? Треба зауважити, що Алла Цівчинська ажніяк не належить до авторів, що полюбляють літературні окраси виключно заради них самих. Стиль її простий, немов тиха розмова

з другом, але то є особлива, шляхетна простота, котрої автор добивається нещадно-суворим добором у слові й реченні, не спиняючися перед необхідністю „різати по живому”. Заради чого? Заради цілковитого відмовлення від будь-яких соблазнів літературщини, від порожніх ефектів.

Стиль, говориться, то є сама людина. Стиль А. Цівчинської — правда.

Цей стиль старанно дотриманий і в третій книзі, виданій року 1983 — інтервал „тільки” в чотири роки... дотриманий навіть у кульмінаційному пункті, що припадає на кінець повісти, але ж тут сама сюжетна тканина надає авторовим словам особливого забарвлення. Вдаючися до музичного порівняння, скажемо, що чиста і ясна мелодія набуває потужного, багатоголосового, оркестрового звучання.

Вже говорено про автора і про героїв. Залишається дати слово й третьому компонентові книги, читачеві — розуміється само собою — читачеві двох перших книжок. З грубесних стосів читацьких листів виберемо кілька відгуків, котрі характеризують ставлення читачів до авторової праці. А це дає можливість здогадатися, як сприймуть книжку, що оце лежить перед Вашими, читачу, очима. Писали читачі свої листи по-різному, різними правописами, інколи на машинці з латинським шрифтом. Священик посилає благословення, бажає авторові здоров'я й сил, щоб писати далі. Одна читачка, Н.К. сповіщає, що „читала з запертим віддихом”... „думаю, що зрозуміла кожен порух Вашої думки”. Інша читачка: „Не можу описати, з якою насолодою читала я Вашу повість”. І ще відгук трохи несподіваний: читачка Ю.Ж. дякує авторові за книжку, але... „прошу мені більше не слати таких повістей, бо для мене таке пережиття дуже вражливе — той режим, під яким Ви жили”. Читачеві Є.Ш. бажалося прочитати спогади про

М.К. Зерова, але на той час цілий тираж книжки вичерпався, і авторка запропонувала надіслати ту ж книжку в російському перекладі. Читач погоджується: російську мову він колись, учившись за кордоном в університеті, студіював. Адже „Солженіцина читаю, звичайно, зі словником. Так само зі словником довелося читати й про Зерова”.

Відзначають (читач П.Т.) „дуже гарну мову” в повісті „Сніжинки” і те, що „душевні переживання, що є головним мотивом повісти, висловлені так суттєво й разом так ніжно”. Читачка А.О. прочитала „Сніжинки” і просить надіслати спогади про Зерова, „на лекції якого мені довелося бути лише один раз” і то — „зайцем” (так би мовити, „нелегально”), бо „я вчилася (не в університеті, а) в Індустріальному Інституті, але, як усі українці того часу, цікавилася його викладами та поезією”.

Бажають (читач В.Ф.) „багато кріпкого здоров'я та витривалости у дальшій Вашій мозольній праці”. Читачка С.Д. відзначає, що „зміст такий сутній, сумний і дорогий” (мовиться про пов. „Сніжинки”) та приходить до сумних думок щодо молодшої генерації, захопленої практичними інтересами: „якщо провести аналогію, то ми (старше покоління) були такі „суперменами” (очевидно, в сенсі ідеалізму).

Як бачимо, в наявності є безумовне співчуття авторові двох згаданих книжок, та не тільки йому, але й іншим. Пише д-р М.Л.: „Так є, що автор (на чужині) мусить не тільки книжку написати, але ще й сам її видати і сам її розіслати”. . . Воно й правда. Наші автори, однак, не вимірюють своїх успіхів чи неуспіхів касовим контом, ані числом виданих примірників книги. Їм досить того, що писане слово доходить до свідомости й серця читачів.

Як. В.

**

КРАЙ ДОРОГИ

Пам'яті друга

I. МАЛЕНЬКА ВІРОЧКА

Ось, Вірочка маленька. Мешкають при психіатричній лікарні, де тато Вірочки, Лавр Якович, — головний лікар. Мама Валентина — гарна, білява, наче янгол. В уяві Вірочки нічого більше не лишилося: мамині блакитні очі, рожеві лиця, золотаві кучері довкола, перлинна усмішка. Але часто вуста скривлені незадоволенням, особливо, під час суперечок з татом.

Тато мало буває вдома — довгі години він зайнятий в лікарні, мама вдома нудиться сама, бавиться з Вірочкою не любить. Вірочка більше з нянею Февронією, або ж навіть у кухні: їй цікаво бути в товаристві куховарки Мотрі і няниного сина, учня реального училища, Янека.

Якось Вірочка, на святі уродин Тані, донечки татового колеги, на запрошення старших, виконує багато таночків — і козачка, і полечку, і інші. Попелясті кучерики розвіваються, блакитні оченята виблискують, личка рожевіють, устонька всміхаються.

На запитання Таниної мами:

— Хто ж тебе, Вірочко, навчив так гарно танцювати? Чотирьохлітня Вірочка безпосередньо відповідає:

— Куховалка Мотля.

Дорослі на це презираються.

— Бідна дитина! — хтось притишено дідить: — Мама не має часу для своєї донечки. . .

Вірочка тоді ще ні над чим не задумується.

Житловий корпус лікарського персоналу міститься в парку. Вірочка цілими днями з нянею, метеликом літає між квітів, придивляючися до життя комах і пташок, яких довкола вдосталь.

**

*

Віроніку Лаврівну знову відвезли до шпиталю. Прощатися приїздили всі близькі друзі.

Відвозила приятелька, дружина артиста-малюра Віктора Раєвського, Валентина Марківна. Сідаючи до авта, востаннє глянувши на свій убогий, але дорогий для неї дім, Віроніка Лаврівна зідхнула:

— Хоч би Бог поміг ще повернутися сюди. Чи ж можна сподіватися?

— Надію ніколи не можна втрачати, — відгукнулася Валентина Марківна. — Надія дає сили жити.

Останні вісім років Віроніка Лаврівна періодично лягає до шпиталю, коли кінечним стає підтримати роботу її змученого серця. Не працюють клапани. З'їли їх хвороби. Почалося ще зі шкарлятини, в дитячих роках. Підсилилося в 1919 році, коли під час громадянської війни, в епідемію, Віроніка Лаврівна перехворіла на зворотний тифус. Тифус минув, але серцеві клапани з'їв. Недостатність їх роботи відчувалася все життя.

Вісім років тому, коли Віроніка Лаврівна мала 52 роки, було настільки зле (пухлини ніг, задишка), що хворій довелося зробити операцію серця. Вона вижила, але особливих вислідів операція не дала. Лікар Вац сказав, що років за вісім стан Віроніки Лаврівни буде так само злий: така ж задишка, ті ж пухлини кінцівок, тобто — початок серцевої водянки, — і доведеться знову рятуватися такою ж операцією.

Перші роки по операції Віроніці Лаврівні було значно ліпше. Та по кількох роках (не по восьми, як думав лікар, а значно раніше) біда почалася наново: задишка, пухлини ніг. Проте, знову на операцію Віроніка Лаврівна не хотіла йти. „В 52 роки помирати мені було зарано, — міркувала вона. — А тепер уже — що Бог дасть”, — і рятувалася періодичними ляганнями до шпиталю, де

їй робили ін'єкції якихось ліків, що зганяли пухлини ніг, зменшуючи задишку. Лягати до шпиталю доводилося приблизно двічі на рік. Але інтервали все меншали. Останні два лежання вже майже нічого не дали. По поверненні додому ноги відразу знову пухли, дихати весь час було тяжко.

Ось і тепер, єдиним рятунком був шпиталь, куди забирав Віроніку Лаврівну все той самий доктор Вац, що колись її оперував.

Віроніка Лаврівна лягла на шпиталеве ліжко, і відразу перед нею, як це часто бувало в останні роки, вплив-ла така відома їй поезія — Віроніка забула, чия, пам'я-тала лише назву „Крайдорожні трави” *:

**

Спати вам, зів'яді, напівмертві квіточки!
Не зазнали розквіту, ви, бідні діточки.
Край дороги битої вас виростив Творець, —
Колесо, сліпе, тяжке, розтерло нанівець. . .

В день, коли святкується народження Весни,
В мить, коли збуваються всі нездійсненні сни, —
Все шаліє з радості, усе живе — не ви:
Попри вас простягся шлях Заклятої Судьби. . .

Спати вам! Ви глянули на цю скорботну путь:
Вашим рівним царювати, вам — навік заснуть!
Бог вас оминув у День Народження Весни, —
Спіть! І най ввижаються вам нездійснені сни!

„Край дороги битої вас виростив Творець. . . Колесо, сліпе, тяжке, розтерло нанівець. . . — повторила Віро-ніка Лаврівна і — впала в забуття. . . І нескінченним плетивом перед її внутрішнім зором попливли картини її минулого. . .

* К. Вальмонт. Крайдорожні трави.

— От іще, коза кирменська! * — каже няня про Вірочку, на все маючи свої приповідки.

Няня грубенька. Про неї розповідають курйози. Домовляючися з візником, щоб він підвіз її і „бариню” — вони з мамою Віроніки мали їхати вдвох по закупи, — няня сказала:

— Нас тільки дві душі!

А візник, глянувши на няню, вигукнув:

— Ого! Це „душа”!

Няня любить у парку лягати на траву відпочивати. Вірочка скидає черевички і починає лізти на няню, як на високу гору. Няня не противиться, лише говорить Вірочці:

— Упадеш!

— Ні, не падесь! — відповідає Вірочка.

— От побачиш! — каже няня.

— Ні, не побачись! — знову заперечує Вірочка, в тій же хвили зривається з няні і падає, як у провалля.

Часто, набігавшись в парку, Вірочка влітає до дому, вже здалека вигукуючи:

— Нянечко, їсти!

Няня обертається і з почуттям власної гідності відповідає:

— Їсти? Хм... — Та ніде сісти!

Але далі смачно годує свої вихованку.

— Подивись, подивись, Лавре, на Івана Петровича! — вигукує мама, побачивши крізь вікно, як старенький лікар, відомий дивак Іван Петрович, заплутався в турнікеті при вході з парку в подвір'я мешканевих корпусів лікарні: крутиться навколо, і ніяк не може з турнікету визволитися.

— Так він же ж дегенера-н-т! — виголошує свою сен-

* Аккерманська

тенцію з дуже серйозним виразом своїх блакитних очей Вірочка. Вона чула від когось із дорослих відгук про Івана Петровича — „дегенерат”. Але не дочула як слід.

Старші обурюються.

— Не смій ніколи вмішуватися в розмови дорослих, в засаді: це невиховано. Крім того, зовсім не твоя справа говорити щось про старого лікаря. Ти замала для того.

Вірочка знітилася, не цілком розуміючи, чому ж, якщо мала, то мусить мовчати.

II. БЕЗ МАМИ

Мама тим часом, коли тато на дежурствах, почала „відпочивати” з татовим колегою, ще співкурсником з університету, доктором Петровим. Він працює в тій же лікарні, що й тато — підміняє доктора Глушка (Вірочкиного тата) в його вільний час. Тож, доктор Петрів майже не бачиться з доктором Глушком, проте, щодня бачиться з його дружиною.

Настас день, коли доктор Петрів оголошує, що він від'їздить — дістав перевод до психіатричної лікарні в Одесі. Мама Віроніки заявляє, що вона також від'їздить — з доктором Петровим: залишає чоловіка і Вірочку. Вірочці йшов тоді п'ятий рік.

Так родинне життя тата й мами Вірочкиних увірвалося через втручання злої волі чужого чоловіка — доктора Петрова. Залишилися Вірочка з татом і нянею. А мама від'їхала...

Тато тепер більше буває вдома, з Вірочкою. Тато — високий, чорнявий, сильний. Він, як пр'їнку, піднімає Вірочку, садить її собі на плечі і носить на собі так довго, як Вірочці те бажане. Вірочка це любить. Та чи не більше вона любить сидіти в тата на колінах і зазірати в його очі, аж поки починає бачити саму себе в його

зіницях. Щовечора тато сам укладає Вірочку спати і, перше ніж вона засне, розказує щоразу новий епізод про білочку Чокчу. (Віроніка потім усе життя будь-де, зустрівши білочку, звертається до неї з вітанням: „О, Чокча!“). Розказує тато і про складніші речі. Задовго до гімназії, Вірочка від тата почула, що земля, на якій ми живемо, куля. На жовто-зеленому гумовому м'ячику (що так добре плигав!) тато пояснив, що на Східній земній півкулі — Європа, Азія, Африка, Австралія, а на Західній — дві Америки. І виходило, що американці, по відношенню до нас, ходять донизу головами. Пояснив також тато, як рухається земля довкола своєї вісі і довкола сонця, — як чергуються день і ніч і пори року.

Одного разу, по роботі, тато зайшов до Вірочкиної кімнати, де вона саме поралася зі всіма своїми цяцьками.

— Глянь, що я маю для тебе! — сказав тато.

Вірочка глянула і зацікавилася: тато тримав за плечики чарівну бльондинку — порцелянову лялечку.

— Це мені?!. Вона зватиметься „Люся“!, — вигукнула Вірочка.

Дещо болюче відізналося це ім'я в серці тата, Лавра Яковича, але Вірочка тоді ще не розуміла цього. Саме так називав він Вірочкину маму, що покинула його: Валентина-Валя-Валюся-Люся.

З часом татові дарунки вже не іграшки, а книжки для юнацтва. Перше місце посідає тут „Хатинка дядька Тома“ Г. Бічер Стів, крім неї — „Маленький лорд Фонтлерой“ Ф. Бернетт, „Блакитна чапля“ К. Джемісон, „Маленькі жінки“ Л. Олькотт, твори Ч. Діккенса, М. Твейна. Далі слідує В. Гюго з його „Знедоленими“, „Собором Богоматері в Парижі“, „Людиною, що сміється“, „Трудівниками моря“. Чільне місце посідають виписувані татом новинки української літератури: дитячі оповідання В. Винниченка (збірка „Федько халамидник“), оповідання з життя школярів С. Васильченка і інші. Слідом вступають в силу рідні українські клясики.

Мама вже була десь далеко, коли Вірочка перехворює на шкарлятину. Хвороба минула, але тато похитує головою, примовляючи для Вірочки тоді незрозуміле: „Шкарлятина залишила по собі ускладнення: серцеві клапани ушкоджені вже тепер. Хоч, правда, тому що це так рано, є надія, що ще все переросте.”

III. ГІМНАЗІЯ У ВІЛЬНІ

Наближався Вірочці час вступу до гімназії.

Лікарня, де працює Лавр Якович, розташована в невеликому місті під Вільном (тодішній Північно-Західний Край). До гімназії треба їздити залізницею. Вранці йдуть на Вільно спеціальні учнівські поїзди, звозячи учнів до гімназій — двох чоловічих і одної жіночої, до реального училища і інших учбових закладів. Їздить Вірочка разом з Янеком, няниним сином, реалістом 4-ої класи.

За якийсь час Янек проговорюється: ніж сидіти з Вірочкою у вагоні, він міг би, обігши паровоза спереду, упроситися до машиніста (назвавши його „паном механіком”) і проїхати на паровозі! Але... доводиться виконувати роль лицаря при Віроніці. Віроніка, по цім признанні Янека, нікому з дорослих нічого не сказавши, їздить до гімназії та назад додому сама.

Гімназія гарна, добротна, з досвідченими вчителями. Начальницею — вдова по генералу Вороновичу, щойно переведена з Плоцьку.

Наука Віроніці йде легко. Вона здібна, і знання її цікавлять. Особливо все дотичне до поезії і літератури.

„Голівочка, як маківочка, а розуму — хоч лопатою одгрібай!” — примовляє няня — тішитися успіхами своєї вихованки.

Державна жіноча гімназія в ті часи — ясна річ, російська. І тепер у полі зору Віроніки чільне місце завойову-

ють клясики російської літератури, починаючи від нечужих українському серцеві Миколи Гоголя та А.К. Толстого.

Осінь 1914 року. Безперервно сунуть ешелони з солдатами на фронт. Їздити назустріч ешелонам до гімназії, до Вільна, неможливо.

Тато зважується на рішучий крок: сам іде на фронт, військовим лікарем, а Віроніку з нянею і Янеком відправляє до своєї сестри, старої панни, учительки, до їх рідного фамілійного дому у провінційному місті, Олександрії Херсонській.

Болю завдає прощання з татом.

— Таточко, ти ж бережи себе! Хай Господь тебе боронить! І якомога частіше приїзди до Олександрії!

— Беретиму. Бога молитиму. Приїздитиму щовідпустки, — обіцяє тато. — Бережи себе, дитинко.

IV. ТІТОЧКА І НЯНЯ

В Олександрії Віроніка оточена любов'ю, дбанням і теплом з боку тіточки Шури і няні.

Тіточка багато розповідає зі старовини — родини і міста.

Розповідає, що на початку 18 ст. над річку Інгулець, по розгромі Січі, забрів козак Вус і заснував, разом з кількома побратимами, село Вусівку. Серед побратимів був Григорій Глушко, що започаткував їх, Глушків, рід. Від нього вони й пішли. Віронічин тато, доктор Лавр Глушко, на сьогодні один з останніх представників їхнього роду. Та ще татів брат, в Одесі, дядько Терентій, учитель-словесник.

Про те, як Вусівка перетворилася на Олександрію, тіточка Шура розповідала легенду. Нібито цариця Олександра (дружина Миколи I), мандруючи імперією, пере-

їздила Україну і в ній Вусівку. Місцеве староство мало зустріти царицю хлібом-сіллю і відрядило гарненьку дівчинку, дочку місцевого жителя, підносити хліб-сіль цариці. Коли дівчинка, з відповідним реверансом, піднесла хліб-сіль, цариця нібито спитала:

— Як же ти звешся, дитинко?

— Так як Ви, Ваша Величність, — відповіла дівчинка.

— Тож тепер, місце твого народження, за те, що має тебе, таку гарну представницю, а ти ще й моя тезка, — не зватиметься, як досі, Вусівкою, а на нашу спільну честь це буде Олександрія, і це вже буде не село, а місто.

Так і почало існувати повітове місто — Олександрія Херсонська.

Про старожилів розповідалося багато курйозів.

Надмірно груба і велика (її називали — „мастодонт“) дружина місцевого дентисти повідомила тіточку:

— Купила собі платтячко. . .

„Ну вже й платтячко, подумала я, — розповідає тіточка Шура. — Як на церкву ковпак. . .”

Тіточка Шура вчилася свого часу в педагогічній семінарії в Полтаві і мешкала в родині Миколи Васильовича Гоголя, у його стареньких сестер. Сестри письменника згадували його маленьким:

— Наш Миколонька був таким гарненьким, надто ж, як сидів на уривальничку. . . — казали захоплені сестрички.

Няня була гідним доповненням тіточки. Вона раділа поверненню в Олександрію, бо родом була з одного з навколишніх сіл. Тіточка Шура розповіла про няню пізніше, вже дорослій Віроніці.

Колись, молодою, вигнана з дому мачухою за байстря (вже по смерті дитяти), Февронія прибрела до Олександрії над вечір. Дійшовши до дому поштового урядовця Якова Глушка (Віронічиного діда) й побачивши в са-

дочку перед будинком дружнє товариство (родину Глушків з гостями, що пили пообідній чай), спинилася попросити напитися води. Бабця Віроніки, Улита Павлівна, спитала жінку, чи вона має де ночувати і запропонувала, в разі не має, переночувати у них, у кухні. Февронія переночувала та й залишилася назавжди у Глушків. Спочатку няньчила дітей Глушків, потім — дітей їхніх дітей, ось і Віроніку. В міжчасі породила ще одне байстрятко — сина Янека. Кум Глушків, теж поштовий службовець, Юхим Петрович Клещук, був хрищеним батьком Янека. Янек і по-батькові (за своїм хрищенням), Юхимович. Глушки дають йому освіту: він уже закінчує реальне училище.

Няня Февронія все життя прожила неписьменною. Пані Глушко, Улита Павлівна, бабця Віроніки, будши хоровитою, нікуди не виїздила і вечорами читала вголос українську клясичну літературу; неписьменна Февронія захоплено слухала — не просто слухала, а все зберігала в пам'яті. Улита Павлівна радо навчила б Февронію грамоти, а та не схотіла: мовляв, вона й так, „з голосу”, в читанні Улити Павлівни, знала на пам'ять і поеми Шевченка, і повісті Нечуя-Левицького, і Свідницького „Люборацькі”, і романи Панаса Мирного. Також знала вона силу-силенну приказок, пісень, приповідок і казок.

Февронія мала гарний голос і досконалий слух, і легко переймала всі почуті пісні: з Улитою Павлівною вони залюбки виспівували дуети.

Бабці вже не було (померла 60-и років), і Віроніка тепер черпала від неписьменної няньки багатства не лише української народної творчості, але і клясичної української літератури.

V. ГІМНАЗІЯ В ОЛЕКСАНДРІЇ

Супроти віленської, олександрійська жіноча гімназія вирізняється простотою і демократичністю. Порівняно з поставною генеральшею, пані Воронович, — провінційно виглядає у простій рясній чорній спідниці, правда, в тюлевій накидці на плечах, начальниця олександрійської жіночої гімназії, пані Долинська (дружина приміського діди́ча).

Проте, учителі були не гірші за віленських. Вони відразу помітили літературні здібності Віроніки, — навіть говорили про це з тіточкою.

Дівчатка-гімназистки — веселі, компанійські, особливою популярністю відзначається місцева поетеса, однокласниця Віроніки, Галя Довгальова (болгарського походження).

На гімназійних баях, Віроніка — гарна блакитноока попеляста блондинка, струнка і граційна, вихована і лагідна в обходженні, — має великий успіх. Найчастіше на об'єднаних баях місцевих гімназій (мужеської, жіночої і приватної — мішаної) з Віронікою танцює красень, на думку олександрійців, подібний до еспанця, Галка (Гавриїл) Бурксер, син адвоката. Він її найулюбленіший партнер.

Тато приїздить разів два на рік.

Його останній приїзд. 1918 рік. Віроніка вже у 8-ій класі. Вона збирається на гімназійний бал. Прибирається при люстрі, укладаючи неслухняні попелясті кучері. Тіточка допомагає ділом і порадами. Раптом — тато. Розказує, як тяжко тепер у військових лазаретах, яка неможлива дорога, що робиться в ешельонах. Косить пошесть висипного тифусу. Треба дуже берегтися, щоб не захопити. Майже завжди, якщо людину навіть удається врятувати, лишається ускладнення на серці, саме на серцевих клапанах.

— А в тебе клапани ушкоджені давно, шкарлятиною,
— говорить тато Віроніці.

Віроніка не пішла того вечора на гімназійний бал — хотіла більше побути з татом: він завтра ввечері мав від'їхати.

Вірочка, як відчуває, що бачаться вони з татом... востаннє.

Тато від'їхав до військового лазарету. І тифус і Віронічиного тата не помилував. Тіточка з Віронікою дістали за якийсь час скупе повідомлення про те, що військовий лікар Лавр Глушко загинув — помер від тифусу. Він захопив його від тих, кого лікував.

Залишилася Віроніка тепер уже лише з тіточкою і нянею.

VI. РОКИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ

Гімназію Віроніка закінчує навесні 1919 року, децю прискореним останнім випуском, бо вже вирує громадянська війна і навколо них, на Україні. Деся агонізує український уряд. Але це все далеко. Нічого ніхто як слід не знає. Не ходять ані поїзди, ані пошта. Немає газет. Вже і в Олександрії щоранку міняється „влада” — коли з боєм, а коли й без бою. Час до часу Олександрію захоплює місцевий отаман („бандит”, як назвуть його пізніше большевики) Григорійів, що так само не в силі дати ради місцевому населенню.

— Дівчаточка! — взиває до групи недавніх гімназисток, що йдуть у неділю до церкви, Галя Довгальова, ще з гімназії постійна ініціаторка найрізноманітніших „штук”. — Слухайте, слухайте! Вночі до нас постукали. Ми злякалися, не знали, що думати. Але просили допомогти. Ми відчинили. Це був юнак, брудний, і, як виявилося, голодний. Але інтелігентний, назвався офіцером. Він має переховатися, — при червоних, зрозуміло, він не

може вийти. Він має дочекатися ешелюну в напрямку Заходу — там ще є надія приєднатися до УСС. Його було поранено, і він від своїх відбився.

— Ми маємо йому допомогти, — відразу вирішує Оля Страковська. — Вночі ми маємо його відпровадити на цвинтар — це близько від станції — до чийогось закинутого фамілійного склепу, щоб він там чекав на потрібний ешелюн.

— Ми будемо йому туди носити їсти ці дні, повідомимо про ешелюн і відпровадимо до нього, — розвинула плян дбання про офіцера Віроніка.

Дівчата здійснюють все, що намітили. Ризикують перед владою червоних, не говорячи вже про те, як шкодять своїй репутації в очах місцевих кумась.

„Бігають на цвинтар, щось носять, когось підгодовують, — навіщо їм це?” — судять кумасі. А пізніше ще й говорять про Галю, Олю, Віроніку: „Які з них дівчата? Чи ж хто забув, як вони на цвинтарі ночували. . . З ким?”

А дівчата тоді занедбали репутацію, щоб урятувати людину — юнака-офіцера. І врятували, як могли: переховали від червоних, допомогли влізти в „теплушку” ешелюну з пораненими, що йшов на захід, куди офіцер мав податися (довідавшись заздалегідь, коли той ешелюн рушить).

Попри все, — не лише нехтували своєю репутацією, ризикували перед червоними, відривали останні крихти їжі від себе і своїх близьких, — дівчата ще й ризикували своїм здоров'ям, бо так легко було в цій вимушеній близькості до поранених, ешелюнів, полонених набратися того самого висипного тифусу, перед яким так застерігав Віроніку, під час свого останнього приїзду, її тато.

І Віроніка таки набралася зворотного тифусу — такою небезпечною саме для неї, з її серцем, що його клани були „над'їджені” перенесеною в дитинстві шкар-

лятиною. Тепер тата, хто рятував би Віроніку від тифусу (як колись від шкарлатини) вже не було... Лікує її відомий в Олександрії доктор Шрайбер, таїв друг по медичному факультету — разом студювали. Доктор Шрайбер відвідує хвору стільки разів на добу, що тіточка вже навіть не рахує, — і доктор рятує Віроніці життя. Проте каже, що на серці тифус таки відбився — клапани, що були за роки по шкарлатині відрегенерували, знову ушкоджені, тепер серйозніше. Але — Віроніці ще лише 19 років. Вона молода, все життя ще попереду — треба жити. Тим часом доктор Шрайбер підтримує серце Віроніки всіма можливими ліками і відповідним режимом.

Тіточка Шура тепер вдумливо читає Євангеліє, Біблію, часто — вголос. Особливо дбає про те, щоб у душу Віроніці запали факти життя Христового, Його заповіді, — акцентує те, чому вчила Віроніку з дитинства. Доруचाє в цей страшний час, життя — своє і Віроніки — Його святій волі, Його захисту.

... Голод 1921 року... Макуха, яшна крупа, ще під час війни охрищена солдатами „шрапнеллю”, пшоно... Насувають голодуючі з Надволжя. Проте, на провінції все значно легше, ніж по великих містах. Якось пристосовуються...

... Кожен пристосовується до руїни часів громадянської війни, як уміє... Вдова по адвокату Бурксеру (мати Галки Бурксера, недавнього партнера Віроніки в танцях на гімназійних баях), згадавши свою німецьку практичність, завела у себе в палісаднику при домі порося. Вона закликала тіточку Шуру показати їй свого вихованця і кликала його: „Свиня, свиня! Іди сюди, свиня!”, — не знаючи, що до поросяти треба звертатися призивом: „Паць-паць!” Порося, звичайно, зовсім не сприймало звертання „Свиня!” на свою адресу, бігало по всьому палісаднику і витворяло, що хотіло. Тіточка Шура зі сміхом розповідала про це Віроніці.

Недавні гімназіяльні вчительки іноземних мов, три старі панни Ісаєві, колишні вихованки „Інституту благородних дівичь”, на запитання сусідки, що вони сіють на грядці при домі, відповідають: „Сіємо пшоно. Вродить — то буде нам пшоняна каша”. Інститутки не знали, що пшоно — то вже крупа, яку луцять з проса, — тож сіяти треба не пшоно, а не луцчене просо.

VII. ПО ГРОМАДЯНСЬКІЙ ВІЙНІ. ПОДРУЖНЄ ЖИТТЯ

Поволі усталюються большевики. Входить у силу адміністративний апарат.

Віроніці вдається дістати в повітовому земельному відділі посаду секретаря-машиністки. Придалося скінчення курсів машинопису, організованих гімназійними учителями, щоб недавні гімназистки в умовах руїни громадянської війни і голоду дістали якусь професію для можливості дальшого влаштування. Дочекалася використання і татова машинка „Ундервуд”.

Вродою і лагідною вдачею, Віроніка на роботі всім подобається. Найбільше звертає на неї увагу імпозантний землемір (уже років тридцяти) Петро Дмитрович Раулов — чорнявий, гарний дещо „вивісковою” красою, високий, елегантний, „з бувших”, тобто, з інтелігентної родини. З ним Віроніка одружується і переходить в його родину, залишивши тіточку з нянею і няниним сином Янеком.

В новій родині Віроніка відразу відчула себе на місці — „прийшлася до двору” — вихованістю, вродженою делікатністю, лагідністю, красою. Родина була з Польщі, занесена до Олександрії війною. Мати Петра Дмитровича, Ірена Костівна, висока, поставна, колишня смолянка*, дворянського роду, овдовіла по батькові Петра

* Вихованка Смольного Інституту

Дмитровича, інженерові, і за кілька років одружилася з землеміром, паном Зборовським, Георгієм Павловичем, гарним і статечним, — в тій же мірі, що й вона сама. Родину доповнювали куховарка Стефанія, вивезена з Польщі, господарна і віддана родині, звикла дбати про панство як про рідних.

Георгій Павлович ще працює — тож щоранку Стефанія випроваджує до роботи трьох членів родини: молодих — Віроніку і Петра Дмитровича і „старого” Георгія Павловича, ще бадьорого і дуже молоджавого.

Життя йде тихо. Шість днів роботи, вільна лише неділя. Офіційні свята — річниця Жовтневої революції, Перше травня. Нелегально святкуються, ясна річ, Різдво, Великдень і інші церковні свята. Щосуботи вся родина ввечері вибирається до кіна — тоді ще часті закордонні, здебільша — американські фільми. В неділю вранці йшли до церкви.

Всією родиною вибираються і до театру — коли тільки приїздять до Олександрії якісь гастролери з великих міст. В Олександрії гарне приміщення театру, але свого театрального складу немає, проте часто приїздять добрі гастролери: Орленєв, колишні Корш і Незлобін, брати Адельгейми і інші. До революції тут не раз бував український театр із Заньковецькою, Садовським, Саксаганським. А з українськими олександрійськими аматорами починав колись свою театральну кар’єру Гнат Юра *. Та — часи минулися.

Їздити до театру нічим — а він далеко, перед мостом, що веде на передмістя — Бойків і Головоків кутки. І вся родина — спереду старші Зборовські, в другому ряді — молоді Раулові — велично дефілює через усе місто. Так само чвіркою ходять і в гості — найчастіше в родину інженера Петракієва, з гарною гостинною дружиною

* Пізніше — директор Київського театру української драми ім. Ів. Франка

німецького походження Геленою Християнівною, де смачно і делікатно вечеряють, грають у карти, хто вміє — грає на роялі, співає.

Життя минає спокійно, як і більшості пересічних олександрійців, осторонь „битої дороги”, подій центру. Уже НЕП. Людям, що нічого не прагнуть, крім спокою і матеріального достатку, здається, що все потроху приходить до норми.

Вдома вечори Віроніки і Петра Дмитровича скорочуються читанням: у місті пристійна, ще з передреволюційних часів бібліотека. Віроніка любить читати вголос, особливо твори клясків, поповнюючи прогалини гімназійних літ. Часом відвідують Раулових Віронічині гімназійні приятельки. Найбільше вчащає до них Оля Страковська, що теж працює в земельному відділі. Оля в дивний спосіб подібна до Віроніки рисами обличчя, як близнюк, лише чорнява, і цим до Віроніки вона протилежна. Оля засиджується у Раулових вечорами, і Віроніка говорить до Петра Дмитровича:

— Відпровадь, Петрусю, Олечку. Їй так далеко йти, а вже темно.

Справді, Олі додому йти далеко, — тож, нічого дивного, що її відпроваджуючи, Петро Дмитрович щоразу довго відсутній.

Настає 1929 рік. З якогось часу Віроніка помічає: Петро Дмитрович став незвичайно мовчазним, Оля — нервово пожвавлена. І одного разу, при виході з роботи, Оля говорить:

— Віроніко, я вас трохи надведу додому. Маю з вами поговорити.

— Ходім, Олечко. Я до ваших послуг, — довірливо говорить Віроніка.

— Віроніко, любя... — по хвилі починає Оля. — Час

сказати правду. Може, перед кимось іншим ще лицемірила б, а перед вами більше не в силі. — Оля не дає змоги Віроніці щось сказати, продовжує: — Справа в наших відносинах з Петром Дмитровичем, моїх і його...

Серце Віроніки упало...

— Я розумію... — протягла Віроніка. — Трикутник... Одна з нас зайва... Прощайте...

Віроніка сновидою дісталася дому.

І з її лагідністю, вирішує: „Зайва я. Я і відійду... Значить, мені чогось бракує... І Петрусь побачив в Олі те, чого немає в мені... Тож, я мушу побажати їм щастя...”

„Дивна моя доля, дивне й моє ім'я”, — міркує далі Віроніка. — „Я не просто „Віра”, а „Віро-ніка” — якась „поникла віра”. Свята Віроніка подала свою хустку страждущому Ісусу, коли він ішов до Голготи, щоб Він утер із чола піт... і образ Христа на тій хустці навіки відбився. Христові страждання відбиті на моїй долі... Мушу нести свій хрест...”

Євангельське непротивлення злу наказує Віроніці відійти...

І вона поїхала до Одеси, вирішивши поселитися разом з матір'ю, про яку знала з листів дяді Терентія, татового брата, що зрідка, живучи в Одесі, писав до племінниці.

Так увірвалося родинне життя Віроніки і Петра Дмитровича, як колись Лавра Яковича і його дружини, — тата і мами Віронічиних, втручанням злої волі чужої людини: колись — доктора Петрова, тепер — Олі Страковської.

VIII. У МАТЕРІ

Одеса. Мама Віроніки, з донькою Галинкою (дівчинкою від доктора Петрова) мешкають у двох маленьких кімнатках. Доктор Петрів і по відношенню до Валентини Миколаївни (Віронічиної матері) не показав себе порядним: невдовзі покинув Валентину Миколаївну й донечку. Він добровільно пішов на війну 1914 року, аби не жити з родиною. Доля була милостивою до нього: він пережив війну і революцію, і тепер мешкає десь у Харкові, працюючи за фахом, і платячи законну долю на утримання Галинки, поки вона студіюватиме. Галинка студіює в університеті мову і літературу.

Приїзд Віроніки до матері не дуже доречний: третя особа в двокімнатному маленькому мешканні вже зайва. Матеріально, правда, Віроніка не сіла на шию: за тиждень їй удалося дістати роботу секретарки-машиністки в правлінні машинобудівельного заводу. Валентина Миколаївна працює в університетській бібліотеці; грошей, що їх присилає доктор Петрів, ясна річ, на прожиття не вистачає, але з заробітками матері, а тепер — ще й Віроніки — звести кінці з кінцями можливо. Мама ще гарна бльондинка, але колишню свою чарівність порцелянової лялечки втратила. Галинка — веселе жваве дівча. Всі мамині недоліки Галинці обертаються жартом.

— Уяви собі, — звертається Галинка до Віроніки, яка щойно прийшла з роботи, — мама повісила каструлюку... на муху... думала, що то гвіздок! — сміється Галинка з маминої короткозорости.

І так у всьому.

Життя йде у цієї мами з двома доньками в щоденних дрібних турботах, без широких проблем, знову — остронь „битої дороги”, — головним чином, через поверховість Валентини Миколаївни і Галинки: ніщо не доходить до них. Не зовсім так у Віроніки.

ІХ. ДЯДЯ ТЕРЕНТІЙ

Часом Віроніка відвідує дядю Терентія, татового брата. Він і його дружина — обоє викладачі мови і літератури на перших курсах інститутів, у технікумах і робітфаках. У них не те, що у матері, цілком інакше: вони в центрі всіх подій, нововведень влади. В їх родині троє студентів: дочка дяді Терентія, філологічка, і дві молоденькі сестри тіточки Марини (круглі сироти), медички. У них вечорами, при шклянці чаю і щільно замкнених дверях і вікнах, притишеними голосами дядя Терентій і його дружина Марина аналізують те, що їм дошкулює.

Осінь 1931 року.

— Тяжкі часи, — говорить дядя Терентій. — Ти, Віроніко, з твєю мамою і сестричкою, та і на заводі, там, у конторі — осторонь усього цього. А в інститутах і інших учбових і наукових закладах вирує офіційно неоголошений червоний терор. Борються з „відголосками СВУ”. Розіграли навесні 31 року цю „оперу СВУ” *, спеціально інсценізовану чекістами для радикальної чистки української інтелігенції, та влада очевидно, вирішила, що була надто ліберальною: ще б пак! — і рідня, і преса знають місце заслання всіх засуджених. Опісля процесу влада надолужує прогаяне: чіпляє „буржуазний націоналізм” тим, хто ще затримався на так званій волі. Відтепер — заарештовані зникають безнадійно.

— По інститутах, ти б бачила, Віроніко, що діється! Партійно-комсомольський актив призначає студентські збори, на зборах оголошує прізвища заарештованих ГПУ професорів і студентів, і партійні активісти говорять, що всі присутні винні в тому, що не студенти викрили ворогів, а — тільки ж подумати! — аж саме ГПУ. І тепер, для надолуження доказу клясової пильности, кажуть

* Процес СВУ відбувався в приміщенні Державної Опери в Харкові. Тож, у Харкові (а потім це розійшлося скрізь) питали: „Яка опера йде?” — „Опера СВУ”, — відповідали, підкреслюючи відповіддю, що процес був „спектаклем”, розіграним ГПУ.

вони: „... студентська маса мусить односпайно вимагати розстрілу цих викритих органами пролетарської законности ворогів”. І всім студентам — подумай тільки — нічого не лишається, як голосувати „за”, односпайно вимагати розстрілу. Не підняти руки за розстріл свого професора рядовому студентові — величезне ризику: це накличе хвилю утисків, може повести аж до вилучення з інституту чи й арешту „за співчуття ворогові”. Лише одиниці відважуються не те що голосувати „проти” — ні! — тільки не піднести руки зовсім — ніби від голосування в цілому утриматися...

— Як же можна голосувати за смерть свого професора! — вигукує Віроніка. — Як же можна вимагати від людини, щоб вона ігнорувала заповідь „Не вбивай!”... Як же можна по цьому студіювати!? — обурюється вона далі.

— О, щодо студій, — то взагалі на це й умов немає, — підхоплює дядя Терентій. І знову аналізує. — Для студій просто не вистачає часу. Заведено ж мобілізувати студентів на всі біжучі політичні „кампанії”. Членів партії відривають на довгі місяці від студій, засилають на села провадити хлібозаготівлі, розкуркулення, суцільну колективізацію. Рядових студентів цілими інститутами відривають від студій збирати городину з великого приміського радгоспу — тих земель, що до революції звалися одеськими полями зрошення. Студії вриваються не менше, як на тиждень. Студентів возять щодня автобусами, набитими як оселедці в діжці, на поля зрошення зривати зелені томати, моркву, вибирати картоплю. Там же дають „обід” — рідку яшну кашу, нераз із червою... Ті яшні крупи звать тепер п'ятирічкою” (саме ж здійснюється перша п'ятирічка, так звана „п'ятирічка в чотири роки”); під час війни та крупа звалася „шралнеллю”. Ввечері звозять студентів до міста — брудних, голодних і змучених — з тим, щоб на ранок знову, в належний ранній час усі були при автобусах, що мають знову завезти на цілий день на поля зрошення.

— А коли ж студіювати? Як же можна щось встигнути? — питає Віроніка. — Галинка якось там студіює „в бригадах”, — ми нічого не можемо зрозуміти.

— Так от, — веде дядя Терентій далі. — Для здійснення невгаваючої сліжки зроблене все, щоб студенти не могли збиратися групами десь поза стінами інституту, щоб для цього не було ні часу, ні інших умов. Ти ж чула, кажеш, від своєї сестрички: запроваджена так звана „система студій бригадами”. Весь курс спеціально розподілений на бригади не за добровільним добором, а так, щоб у кожній бригаді було партійно-комсомольське „здорове ядро”.

— Тож, по лекціях, відбувши двогодинну перерву на обід (настоявшися на „фабриці-кухні” за якимось неймовірним брандахлистом), кожен курс збирається в певній аудиторії інституту, і бригадами (групами) всі мають братися до студій. Я заходив до такої аудиторії — це щось страшне. Кожна група галасує як хоче, в такому гвалті не може бути й мови про якесь зосередження: все „обговорюють” уголос. Замість самому вдуматися, ввійти в суть справи, — вислуховує міркування пігмейв-комсомольців, що прийшли до храму науки не вчитися, а лише доводити свою зверхність, „викривати ворогів”, прибирати зі своєї дороги все, що вище і змістовніше від них самих. Присутність на бригадних заняттях обов’язкова, — тож сліжка за кожним і в позалекційні години забезпечена.

— Боже! — говорить Віроніка. — От, усе життя вболівала, що не могла піти студіювати до вищої школи. Але тепер — це виходить на добре. Я з моїм серцем усього цього не витримала б. Хоч і йде моє життя, через відсутність вищої освіти, край дороги. . .

— Це ще далеко не все, — говорить дядя Терентій. Ще ж існує безліч, так мовити, талановитих експромтів, коли несподівано мобілізують студентів. От, наприклад, — робити облави. Кожна бригада на певній вулиці вилловлює неписьменних для здійснення гасла „повної ліквідації неписьменности”: брудних, голодних і затур-

каних матерів примусово відривають від їх хоч якогось дбання про родину і заганяють до „червоного кутка” при будинкоуправліннях на навчання в вечірніх школах лікнепу *. Тих жінок, що з якоїсь причини не можуть прийти, штрафують, як „злісних зривників кампанії ліквідації неписьменности”.

... Або ось ще, — викачка золоту — теж „робота” для студентів. Це вже хай тіточка Марина тобі, Віроніко, розповість, — звернувся дядя Терентій до дружини.

— Одної прекрасної днини, — почала тіточка Марина, — наприкінці денних лекцій партійні керівники оголосили, що по обідній перерві всі мають прийти до інститутів: студенти і професорський склад кожного інституту Одеси мають організованим порядком з’явитися до приміщення Міського партійного комітету, щоб звідти, поділені на бригади, вони вирушили до всіх дільниць міста — кожна бригада діставала кілька мешкань — з облавою населення щодо „здачі” державі золота.

— І от, усі інститути Одеси посунули пішки овечими отарами („стрункими колонами”!) у вказаному напрямку. Дяді Терентію пощастило — він не мав лекцій того пообіддя, і нікуди не пішов. А всі, в кого були в те пообіддя лекції, мали з’явитися для цієї місії. Неявку тлумачили як спротив кампанії викачки золота від приватних осіб на користь пролетарської держави і соціалістичного будівництва: це наша винахідлива влада, в той спосіб, узаконеним грабуванням, дбає про створення „золотого фонду пролетарської держави”.

— Хто противиться, — говорять вони, — той ворог, і його належить нищити. Саме ж Максим Горький написав свій памфлет — „Если враг не сдается, — его уничтожают”... Ну, роздали нам інструкції, як треба „здійс-

* Ліквідації неписьменности

новати завдання". Там було сказано: треба ввійти в мешкання з представниками домоуправління і ще зі спеціальними представниками „пролетарської законности" (уповноваженими ГПУ) і „чемно запропонувати віддати державі всі наявні запаси золота"; як здадуть „добровільно", то скласти протокола, оформити його і йти далі — до другого мешкання; в разі ж заперечуватимуть, завірятимуть, що золота немає, — робити обшук, знову протоколюючи; в разі „потреби", представник пролетарської законности тут же, в присутності всіх, арештує того, хто „злісно противиться".

Віроніці здавалося, під цю розповідь, що з нею стався б розрив серця, якби довелось їй увійти в доручене мешкання до переляканих людей, де в її присутності відбувався б, можливо, обшук, а, можливо, супроводжуючи узаконене грабування, й арешт.

— А я так і тинялася з мешканця в мешкання, — ніби відповідаючи на думки Віроніки, продовжувала тіточка Марина, — до світанку. Ледве дісталася хати, виснажена вкрай, фізично і морально. . .

Віроніка теж була виснажена вкрай цією аналізою всіх обставин.

По дорозі додому, вона міркує: „Щастя моє, що безпосередньо все це мене не стосується. Що я можу змінити? Я не борець і не діяч. Я звичайна жінка. Я так прагну родинного тепла — того, що я мала і втратила, через втручання злої сили, злої волі чужої людини. . . Олі. . .

А вдома мама все примовляє:

— Я не розумію тебе, Віроніко. Ти не дурна і гарна собою. Що ж ти сидиш отак-о? Треба старатися влаштуватися. З твєю зовнішністю можна легко зробити добру партію.

Х. ДРУГЕ ОДРУЖЕННЯ. ГОЛОД 1933 РОКУ

На Віроніку на роботі немало інженерів задивляються, — на її блакитні очі, попелясте волосся, на рожеві лиця, гарні, випещені руки, що так вигідно виділяються при чорному блискучому „Ундервуді”; на струнки ніжки.

Найбільше задивляється і щодалі — частіше при Віроніці затримується поважний і всіми поважаний інженер-архітектор, Віктор Миколаєвич. З ним Віроніка одружується, десь по двох роках розлуки з Петром Дмитровичем.

Вже коли вона була одружена з Віктором Миколаєвичем, до неї докотилися вісті з Олександрії. Писала тіточка Шура.

Мати Петра Дмитровича, Ірена Костівна, не дозволила синові одружитися з Олеєю Страковською, стало твердячи: „Жодної жінки я не визнаю твоєю дружиною. Єдина в тебе дружина — Віроніка”. Петро Дмитрович і Оля зійшлися без шлюбу, але змушені були виїхати від провінційних язиків з Олександрії до Дніпропетровську. Проте, в спільному житті їм і там не повелося, і за якийсь рік вони роз'їхалися. По розриві з Олеєю, Петро Дмитрович шукав Віроніку, випросив у тіточки Шури її адресу і написав Віроніці, просячи повернутися. Проте, Віроніка розуміла, що вона не є вільною і повернутися не може.

З Віктором Миколаєвичем, Віроніка, якщо не квітла душою, то, принаймні, заспокоювалася. Палкого кохання з її боку до нього не було, проте, було глибоке почуття вдячності за його всебічне дбання про неї, за його зворушливу, справжню любов. І тепер, з цього почуття вдячності, Віроніка відмовила Петру Дмитровичу в його проханні повернутися до нього. І життя з Віктором Миколаєвичем ішло далі.

...Весна 1933 року. Час жорстокого, штучно організованого голоду... Здійснюють першу п'ятирічку з „суцільною колективізацією і ліквідацією куркульні як класи”. По „Церобкоопах” (Центральних робочих кооперативах), на продуктові картки вже нічого, крім яшної крупи („шрапнелі”-„п'ятирічки”), та ще пшона, не продавалось. Та й то, достоятися цього „пайка”, у висліді довжелезної довготривалої черги не завжди вдається: часто, стояння в черзі надаремне, бо продаваних речей немає в потрібній кількості, і на всіх, хто стоїть, не вистачає. Крім харчів, конче потрібно стояти в черзі по „керосин”, бо в багатьох мешканнях (і в мешканні Віронічиної матері, і у дяді Терентія) немає нормальної кухні і страву варять на машинці-примусі. Той примус діючи на керосині, оскаженіло гуде, мало що не стрибає (від напруги) і до того ж страшенно смердить нафтовим перегаром.

Зайшовши якомсь „на чайок” до дяді Терентія, Віроніка знову вислуховує його коментарі до найбільочіших подій.

— Ну, в Одесі, недостачі в харчуванні досягли апогею, — говорить дядя Терентій. — Одесу ж залишили поза „смугою центрального постачання”.

— А що діється по селах! Цілі села вимирають з голоду, створеного владою. Щоб здійснити суцільну колективізацію, загнати селян у ненависні колгоспи, забрали хліб із села до останнього, — в дійсності, щоб виморити український народ. На наступний рік хліба не сіяли, — ніяк і нікому: ні сіячів, ні зерна. Заходила знайома сільська учителька, — розповідала: поляглих з голоду спочатку так-сяк закопували, тепер — нікому й закопувати. Учителі вже там немає місця: діти вимерли, — не потрібні ні школа, ні вчителі. А мільйони так званих куркулів і підкуркульників (господарних справних селян), з їх родинами, виганяють з хат і вивозять „на поселення” до найвіддаленіших глухих місць Півночі і Сходу Сибіру і інших околиць. Там на них швидко при-

ходить „ліквідація” — тобто, смерть у нелюдських кліматичних і побутово-житлових умовах. Деякі з них все ж таки повтікали — переходять, де хто може, поступово вмираючи. Лише чудом, може, хтось уцілів. . .

— По великих містах, як іти вулицями вранці до трамваю, щоб їхати до роботи, — ти сама це бачиш в Одесі, Віроніко, — на кожному кварталі, щонайменше в чотирьох місцях, — спухлі, конаючі з голоду селяни. Тож вони, з останніх сил приплентались до міста, в надії врятуватися. . . випрошеним шматочком хліба. Тільки ж їх, конаючих, — ти сама це знаєш, ніхто не рятує. Поперше, і дати нічого: кожен сам ледве животіє на свою пайку хліба. Та й бояться показувати співчуття нещасним: співчуття розцінюється як опір колективізації, опір заходам партії в ліквідації „куркульні”, тобто, — це вже прояв контрреволюції.

— А „товариш” Сталін не бачить голодного мору, не бачить очей конаючих. . . Він бачить зведення хлібозаготівель і експорту хліба: викачаний хліб, за демпінговими цінами, йде за кордон. . .

— Ті, що при владі, „партійні працівники”, — ті, ясна річ, дістають для себе все з зайвиною — по так званих закритих розподільниках (спеціальних крамницях), і помираючим, звичайно, не співчують. . .

Віроніка слухає з пониклою головою. . .

— А як тобі подобаються, Віроніко, так звані Торгсіни — крамниці „торговли с иностранцами”? Там, ніби, можна все, „чого душа бажає”, купити на іноземну валюту, чи за золоті чи срібні „царські” гроші, або ж за дорогоцінності. А знаєш, для чого „Торгсіни” зроблені, Віроніко? Це ж спеціально, щоб рештки заощаджень безправного, голодного населення переходили до держави. Це ще один спосіб вилловлювати для арештів: арештовують осіб, що багато купували в „Торгсінах” —

за те, що вони, мовляв, свого часу не здали золото і дорогоцінності державі (під час викачки і облав), а „злісно” — як каже влада — приховали для власних потреб.

— Господи! — каже Віроніка. — Навіть і „Торгсін” — не рятунок від голодної смерти, а чергова пастка... Та й де ж того золота-срібла настанчити?.. А як із харчуванням студентів?

— Та що говорити! На фабриках-кухнях (гігантах-їдальнях) тричі на день юшка з кропиви і „з пшоном”, де пшонина пшонину доганяє. Та ще пайка хліба: денно 150 гр. Це і все...

Розповіді-пояснення дяді Терентія, як завжди, і цього разу виводять Віроніку з рівноваги. Серце її рветься від його аналізу. Болем віддається в душі вигляд помираючих на вулицях від голоду селян; співчуває студентам, сестрі Галинці, хоч та все „бере легко”. Гнітить свідомість абсолютного безправ’я і безсилля — неможливість допомогти страждаючим, рятувати помираючих... Єдине право — терпіти... І прощати... Але ж чи може людина все простити?

„... Де я?.. Стільки страждаючих навколо... Стільки конаючих... Що це?.. Голод 33-го року?..

„... Ні, ні... 33-ій рік і всі страхоття Советського Союзу залишилися позаду... Я в Америці... Лежу в шпиталі, хвора на серце...”

Віроніка Лаврівна розплющила очі... Біліють стіни шпиталевої палати... Доктор Вац — той самий, що колись оперував їй серце, говорить, відходячи, мабуть, про неї, Віроніку, з Катериною Костівною Поталенко... Друзі позмінно при ліжку Віроніки — то Катерина Костівна Поталенко, то Валентина Марківна Раєвська, то ще хтось. Заходить і приятелька-доктор Галина Марти-ненко.

— Що вам доктор говорив про мене? — спитала Віроніка Катерину Костівну. Я помираю... Правда ж?..

— Ні, ні. Доктор говорив про те, що вас переводять на молочну дієту, щоб полегшити роботу нирок. Це і все... — залевнила Катерина Костівна.

— Все одно йде до кінця... — зідхнула Віроніка. І знову впала в забуття. І знову потяглися уривки пережитого...

XI. ПАСТКА ДЛЯ ІНТЕЛІГЕНТНОГО СТУДЕНТСТВА

Знову заходить Віроніка відвідати дядю Терентія і застає його особливо збудженим.

— Тепер по вищих учбових закладах нова біда, — дядя Терентій відразу береться до своєї стихії — теми про життя студентів.

— Що саме, дядько Терентій?

— Нове актуальне лихо — політехнізація.

— А це що? — питає Віроніка.

— Це довга історія. Хочеш, — поясню.

— Звичайно, хочу. Від ваших пояснень я хоч трохи розумнішаю.

— Так от. Почалося з того, що кілька літ тому виступила Крупська з „марксистською критикою буржуазної системи освіти”: ця система, мовляв, продукує „білоручок з вищою освітою”. Надто в гуманітарних професіях, люди виходять з вищих навчальних закладів відірваними від життя. А життя, повчала Крупська, владно вимагає, щоб будівники соціалізму були універсалами-політехніками. Для цього, на думку Крупської, слід запровадити в систему освіти широке ознайомлення з технічними процесами.

— Практично це виглядає так. Студенти інститутів не-технічних професій мають щороку відбути кілька місяців політехнічної практики безпосередньо на виробництві, біля варстату. За цей час — вважають влада і партія —

практиканти щороку опанують певний виробничий процес. На час політехнічної практики, ясна річ, як і з причин різних політичних мобілізацій, академічні студії для студентів уриваються. Студенти щодня вранці йдуть на певну фабрику, чи завод і лишаються там на повний робочий день. Там же, на виробництві і обідають. (Обіди на виробництві все ж таки ліпші, ніж у студентській їдальні, але не безкоштовні, — хоч за практику студенти нічого не одержують). На виробництві кожна бригада прикріплена до певного цеху. Перебуваючи там повний робочий день, бригада має „вивчити” і „опанувати” за два тижні певний виробничий процес, а за час усієї практики — і повний процес даного виробництва.

— Слухай далі, — веде дядя Терентій. — У цеху кожний студент опиняється в нестерпно фальшивому становищі. Він мусить певному робітникові допомагати, а в разі відсутности робітника — навіть його заступати, працюючи самостійно при варстаті, де відсутній робітник. На ділі ж кожний недосвідчений помічник-студент лише перешкоджає тому робітникові, до якого він своїм бригадиром приставлений. Усі спроби втручання студента у виробничий процес викликають рішучий опір робітника. І не дивно: робітник матеріально зацікавлений у зниженні проценту браку, а в наслідок студентської „допомоги” брак зростає! Полишатися ж стороннім спостерігачем прикріплений студент не може, бо час до часу з'являється студентський бригадир і, в разі помічає, що студент нічого не робить, спішно записує, що практикант „противиться політехнізації”, застосованій партією. Це пахне вже далекосяжними „організаційними висновками” — аж до вилучення з інституту, бо політехнічну практику, як і інші заходи, партія ж запроваджує з затасною метою: поставити всіх непевних у неможливі умови, щоб вони не витримали і відсіялися. Можеш уявити собі, Віроніко, скільки студентів з інтелігенції пали жертвами цього!

— Влада ще плянує, — завершує дядя Терентій, — запровадити політехнічну освіту вже з початкових шкіл,

у прищільних майстернях. А покищо жертви політехнізації, з ласки влади, — студенти вищої школи гуманітарних наук. Як бачиш, у житті ця ідея набрала таких потворних, щоб не сказати ідіотичних форм, що років за два влада, напевно, скасує свої ж постанови. От, поба-чиш. . . Та проте, тим часом. . . Віда. . .

Віроніка слухає, зацікавила. . . Але що може Віроніка змінити? Її життя йде покищо обіч битої дороги. . . І вона — не борець і не діяч. . .

ХІІ. ЄЖОВЩИНА

1937 рік. . . Скаженіє „єжовщина“. Люди зникають, уночі „забрані чорним вороном“ з тавром „ворог народу“, і дальша доля їх здебільша овивається глибокою таїною. Чи загивають вони від тортур у катівнях НКВД, чи засилають їх до далеких незчисленних концентраційних таборів — про те родин не повідомляють. Лише окремі „цасливці“ одержують право листування — посилати раз на місяць одній, певно визначеній перед владою особі, суворо контрольованого листа. А вся родина „ворога народу“ стає „родиною репресованого“: всіх працюючих членів родини знімають з роботи, студентів вилучають з учбових закладів, конфіскують часом не лише цінні речі, а навіть усе майно; дуже часто всю родину виселяють з мешкання поза межі України, або навіть поза межі Європейської частини Советського Союзу.

Арешти йдуть уже починаючи з весни, коли була „розкрита органами НКВД“, як офіційно висловлюва-лися, змова маршалів: Ягоди, Тухачевського, Якіра, Дубового і інших. На осінь дійшло до того, що не лиши-лося жодної родини, надто інтелігентської, щоб у ній не був хтось заарештований, — як не з близької рідні, то з далекої. . . По „розкритті змови маршалів“ на Україні покінчив самогубством голова ради народних комісарів Любченко, лише посиливши цим терор НКВД, завжди

приготований Москвою для України, цієї непокірної внутрішньої колонії. . .

Єжовщина зачепила і Віроніку. Віктора Миколаєвича заарештували в ніч під новий 1938 рік. Обшук тягся цілу ніч, енкаведисти нічого не знаходять, але Віктора Миколаєвича забирають. На прощання він встигає сказати:

— Я думаю, це кінець. Не старайся мене рятувати. Думай про себе. Бережи себе.

Віроніка залишається сама, беззахисна. А тут ще виявляється, що вона вагітна. Та де ж думати про материнство — під загрозою безробіття і виселення з мешкання, можливо, й заслання? . . . З мукою і тяжкою внутрішньою боротьбою змушена зробити аборт. . .

Але початок 1938 року — час, коли єжовщина йде на спад. В зв'язку з цим Віроніку не знімають з роботи як „дружину ворога народу”. А затриматися в мешканні в будинку ІТР (інженерно-технічних робітників), де було мешкання Віроніки з Віктором Миколаєвичем, допоміг впливовий інженер-гідроенергетик Микола Павлович. Картала і гризла Віроніка себе, за аборт. . . Але тепер вже не повернути. . .

Своїх детальних пояснень про суть єжовщини дядя Терентій не міг дати, бо і його єжовщина замела. Його заарештували, в дивній випадковості, тієї ж ночі, що і Віктора Миколаєвича, і він зник без вісти.

А від Віктора Миколаєвича, із заслання, куди його запроторили, причепивши шкідництво і диверсійні пляни, за якийсь час для Віроніки приходять заочний розвід і короткий лист. Він пише:

„Навряд, щоб я колись повернувся. Не чекай мене. Не хочу тебе в'язати. Бважай себе вільною влаштувати своє життя. Додаю розвід”.

Так уривається друга спроба Віроніки збудувати родинне життя — знову через втручання сторонньої злої сили, цього разу у вигляді ежовщини, інспірованої партійною лінією. . .

ХІІІ. РОЗЛУКА З УКРАЇНОЮ. МУСУЛЬМАНСЬКА ЧУЖИНА

Наприкінці 1938 року Микола Павлович, той інженер, що допоміг Віроніці затриматися в мешканні будинку ІТР, приїхав до Віроніки додому і, розказавши, що одержав призначення на будівництво Великого Ферганського каналу для зрошення закинутих земель, запропонував Віроніці одруження з ним і виїзд.

Віроніка дає згоду на одруження („Самотній у вируючому світі так тяжко!“) і на виїзд аж у Ферганські степи, в Азію.

Перед виїздом з України Віроніка змушена побувати в Олександрії. Нянин син, Янек, одружився з учителькою, вони купили дім і забрали до себе няню. Тіточка Шура лишається сама. Віроніка їде до Олександрії, щоб якось тіточку влаштувати. Вдається здійснити досить складну комбінацію. Віроніка продає фамілійний дім дітям колишньої тіточкиної колеги з тим, що вони залишають пожиттєво за тіточкою кімнату і зобов'язуються до кінця життя тіточку доглядати.

— Ти недовго будеш сама, дорога, — говорить Віроніка до тіточки. — Я заберу тебе до себе — будеш там, де я буду, зі мною.

— Я радо буду з тобою будь-де, Вірочко, — відповідає старенька тіточка Шура. — Тільки ж нелегко буде залишити навіки рідну Олександрію і податися так далеко. . . Та якось, із Божою поміччю. . .

— Я заберу тебе, рідненька, як лише трошечки обжилося на новому місці. . . — запевняє Віроніка.

Так розлучаються вони, сповнені надій на те, що невдовзі будуть разом. . .

У Фергані Віроніку з Миколою Павловичем чекало добре мешкання в новому будинку і добре постачання зі спеціальної крамниці ІТР.

Життя у Фергані минає, як сон. Азіатська мусульманська чужина.

Ось, кицька „Дурничка”. Кицька расова, пухнаста. Маленьким кошеням сиділа кошлатенькою грудочкою на ганку. Хтось із знайомих, зайшовши, не може зрозуміти, що за звірятко. Почувши пояснення, що це кицька, вигукує у здивуванні: „От, яка дурничка!” Так за кицею і залишилося ім'я „Дурничка”.

Життя йде в дбанні про чоловіка (як і про двох попередніх) і в роботі, щоб не перетворитися на звичайну „домашню господиню”: Віроніка працює машиністкою одної з діляниць будівництва каналу.

Ось, Віроніку відвідує Галка Бурксер, колишній її партнер у танцях на гімназійних балах — в Олександрії, тепер інженер-гідроенергетик; працює на будівництві каналу — того, що і Микола Павлович.

— Як же ви знайшли мене? — питає Віроніка.

— Це не було тяжко. Що ви десь тут — про це мені написала моя мама. А тут я все уточнив у правлінні будівництва. Про вас там говорили мені з великою пошаною. Шанують вас не лише як доброго працівника, а ще й за літературно-мистецькі здібності.

— Так. Придалися мої здібності тут. . . для стінної газети.

— Мені казали, що так як ви, Віроніко, ніхто газету не оформить — і стилістично, і художньо.

— Це правда, мушу визнати. Знаєте — говорить Віро-

ніка, — щоразу перед випуском чергового листка газети мене закривають в окремому кабінеті, забезпечують усіми потрібними матеріялами і присилають їжу, — щоб я тільки працювала над оформленням газети.

— Та ви ж не лише літературний матеріял оформляєте. Ви ж ще й малюєте.

— Так. Для стінної газети придалися і мої літературні, і малярські здібності, — визнає свої обдаровання Віроніка, дещо іронізуючи. — Я і заголовок газети виконую, і всі потрібні карикатурки.

Інженер Бурксер слухає, з якоюсь сумною усмішкою... Про що він думає? Чи не про те, що, ось, життя друга його юности, Віроніки Глушко, особи, обдарованої зовнішньо і інтелектуально, пішло не дорогою, а лише край дороги, і вона змушена, в цій скаженій країні, всі свої здібності обмежувати лише... стінною газетою...

Віроніка не встигає обжитися у Фергані: по двох роках життя там, спалахує війна, Миколу Павловича мобілізують на фронт, і восени 1941 року Віроніка одержує „похоронку”, тобто, офіційне повідомлення, що він „пав смертю хоробрих”. Знову Віроніка лишається сама.

Третя спроба збудувати родину знову трагічно вривається — знову через втручання злої сили — цього разу стихійного лиха — війни.

XIV. ЗНОВУ ТИФУС. ЗНОВУ ОЛЕКСАНДРІЯ

Залишившись сама, Віроніка вирішує (хай через фронти, — все рівно!) пробиратися в рідну Олександрію, до тіточки.

З причини боїв, до Європейської частини СРСР ешелони йдуть лише через Кавказ. Віроніка втискується до якогось ешелону. На одній із вузлових станцій, її, уже без пам'яті, знімають з ешелону в жорстокому висипному тифусі.

Віроніку приміщують до військового шпиталю — інших лікарень немає: німці вже ціляться на Кавказ. Потрапляє Віроніка до якогось советського звіроки-лікаря, який вирішує, що Віроніка, з її серцем, з тифусу все рівно не вийде, — тож її не варто годувати: слід заощаджувати на раціоні цієї невідомої хворої їжу для поранених вояків.

Але медична сестра того відділу, де лежить Віроніка, на своє ризико підгодовує Віроніку і підтримує її серце потрібними ін'єкціями. А коли Віроніці стає трохи легше і вона приходить до пам'яті, медична сестра забирає її до себе додому і там доглядає Віроніку до її одужання, годуючи тим, що буквально відриває від себе.

А тим часом, поки Віроніка хворіла, на Кавказі вже німці. Зі зведень командування відомо, що і в Олександрії теж. Віроніка, що ще заледве оклигала, зважується рушати в путь, щоб колись таки дістатися Олександрії і тіточки.

„... Де я?.. — відкриває очі Віроніка. — ... В шпиталі... Що це? Знову тифус?.. Але де це?.. Невже на Кавказі, і довкола війна... Не може бути... Надто просторо і чисто...

„Ні, ні... Я згадала... Кавказ і війна давно минули... Я в США... І в шпиталі, через моє хворе серце... І Валентина Марківна Расвська при мені...”

— Валентино Марківно... Може... я ще одужаю... І вийду звідси... Як ви гадаєте?.. — мовить Віроніка з напівзабуття.

Валентина Марківна співчутливо дивилася на Віроніку. Не відповідала. Відповіді Віроніка все рівно не почувала б, знову впавши в забуття, знову поринувши в минуле...

...Олександрія зустріла Віроніку квітучими акаціями і каштанами на вулицях і яблуневим та вишневим цвітом у садках. Але...

...Вона прибуває до Олександрії на другий день по тім, як тіточку поховали... А померла тіточка три дні тому. Тіточка лежала кілька місяців, помираючи від старости і недоживлення. На кожний шелест виходила з свого забуття, питаючи: „Це Віроніка? Ще ні? Нічого... Вона прийде, вона так мене не покине!..” Все чекала на прибуття Віроніки — не дочекалася: Віроніка сама тоді конала в тифусі.

Віроніка пристроюється мешкати у давнього друга родини Глушків, Леоніли Федорівни, що стала самотньою, втративши чоловіка ще перед революцією, а потім, упродовж років поміж революцією і другою війною поховавши трьох дорослих дітей. Щоб існувати, Віроніці довелося йти працювати до Міської Управи. В неї —

дякувати Богові, було невеличке знайомство з німецькою мовою, винесене з гімназії. Леоніла Федорівна вже працювала там же. Тепер вони обидві опинилися у відділі викачки продуктів від сільського населення для забезпечення німецького війська.

Попри все пережите і те, що лише недавно оклигала з тифусу, Віроніка ще гарна, ще багатьом подобається, — тут іще має значення її вроджена лагідність. Та вона ще й не стара: їй лише 42 роки.

Видно, що з приємністю при Віроніці затримується один із інспекторів — Зеленко, Полікарп Іванович. З Леонілою Федорівною він знайомий раніше, бо вона ж раніше Віроніки тут працює. Заходить він до них і додому. Завжди приносить щось із продуктів: працюючи на постачанні армії, інспектори в силі хоч мінімально забезпечити і себе. Це, за німецького „раціону“, дуже доречно.

З Віронікою, Полікарп Іванович часом виходить перейтися. Одного разу, під час прогулянки, Полікарп помічає, що Віроніка задихується.

— Що з вами? — питає.

— Нічого, — відповідає Віроніка. — Серце. По всіх моїх тифусах.
— Це шкода.

Полікарп Іванович — напівінтелігентний інженер-економіст, совєтської продукції. З кубанських козаків, з розкуркулених. Натерпівся від большевиків. Цікаво і багато розповідає, як здобув освіту під чужим ім'ям і з чужими палерами, — бо ж дітям розкуркулених не давали вчитися. Як тікав і переховувався від НКВД, викритий доносом. Ледве доніс душу до війни...

... Час тікання з Олександрії від наступаючих большевиків. Полікарп Іванович з'являється в мешканні Леоніла Федорівни.

— От що, пані. Час тікати. У мене є віз і пара коней. Пропоную: сідаймо на воза і тікаймо всі разом. З Божим захистом, врятуємося.

— Я вже стара, Вірочко, і тут усі мої могилки. Я залишуся. А ви, Вірочко, рятуйтеся з Богом! — говорить Леоніла Федорівна.

— Шкода, Леоніло Федорівно, — говорить Віроніка, — що вас, давнього друга, не буде зі мною. Але я таки мушу спробувати врятуватися від большевиків. Спробувати, врешті, змінити свій стан внутрішньої емігрантки на стан емігрантки звичайної. Не використати нагоди було б просто злочином.

Леоніла Федорівна ніколи не посуджує Віроніку. Вона завжди говорить: „Життя Віроніки, правда, як кажуть, строкате. Але це просто тому, що все життя їй страшенно нещастить. Може, бути надмірно лагідною, якою є Віроніка, теж не на користь їй самій. На жаль, не кожному дає Господь „тиху пристань“”.

XV. ТАБОРИ

Віроніка тікає з Полікарпом Івановичем — рятується від большевиків. Вже як подружжя, вони потрапляють під місто Лінц в Австрії. Як „остарбайтерів”, їх обох призначають працювати... в пекарні. Віроніка, з її серцем, мучиться в спеці і тістових випарах, бігаючи під час бомбардувань рятуватися до бункеру і час до часу лягаючи до шпиталю для підтримки серця.

... По багатьох роках, уже в США, Полікарп Іванович, на загальних засадах виклопотав від повоєнного уряду Західньої Німеччини Віроніці матеріальне відшкодуван-

ня за втрачене здоров'я. Але ті кошти, ясна річ, не повернули Віроніці здоров'я, втраченого ще задовго до Німеччини.

Перебування в оstarбайтерах триває до кінця війни і утворення таборів для „ДіПі” (Дісплейсед Персонс — „Переміщених осіб”).

Навесні 1945 року, вже перед самим кінцем війни, Віроніка з Полікарпом вирішують тікати з Австрії вглиб Німеччини — подалі від большевиків. Тікають разом з названим племінником, Ігорем Ливаренком. Ігор Ливаренко, хлопець студентського віку з Кавказу, де залишилася його мати-вдова, лікарка, приліпився до Зеленків, вірніше до Віронічиного тепла і привітності, і називає її тіточкою, а Полікарпа дядьком.

Вони йдуть утрюх з Ігорем пішки вздовж Дунаю, під час весняної сльоти, під вітрами і дощами. В Німеччині дістаються Регенсбургу напівмертві, особливо Віроніка.

Потрапляють до робітничого селища під Регенсбургом, де приміщують табір ДіПі. Поселяють Зеленків, як і інших, за параваном з ковдри, на одному з ліжок у великій залі.

Тут усі існують на кошти американської добродійної організації УНРРА, чекаючи на рішення вищих комісій про долю ДіПі, — що з ними робити: чи видати советам, чи розвезити по демократичних країнах, чи старатися затруднити в Німеччині. Хто працює в правлінні табору, в конторі УНРРА (пізніше ІРО), хто в органах таборового самоуправління, хто як технічно-обслуговуючий персонал, хто пробує спекулювати, хто нічого не робить.

Ігор одружується з німкенею, медичною сестрою Інгою, і пізніше вони вдвох виїздять до США, де оселяються в Нью Йорку.

В Регенсбурзі досить тихо. А по інших таборах, в зв'язку з постановою Ялтинської конференції про видачу полонених і іноземців урядам їх держав, ДіПі тероризовані совєтськими репатріаційними комісіями, що виловлюють і вивозять силоміць „на Родіну”, доводячи їх часом до масових самогубств, як у Кемптені (Баварія).

Зовнішність, манера вбиратися і триматися в цілому часто робили те, що люди вважали Віроніку за пані зі старої еміграції. Коли Віроніку питали, з якої вона еміграції, — вона неодмінно відповідала:

„Я з еміграції внутрішньої. Я з тих, що в часи першої еміграції не могли вибратися за кордон, — змушені були, в силу обставин, залишитися під большевиками. Залишилися і животіли під ними, їх повністю заперечуючи, не сприймаючи. „Ввійшли в себе”, перетворилися на внутрішніх емігрантів, живучи лише надією, хай дорогою ціною, всього совєтського позбутися. Лише війна, ціною втрати батьківщини, дала цю можливість. Але всі роки, від загибелі УНР до Другої війни, ми все рівно батьківщини не мали, бо були „на нашій — не своїй землі”. Доріг для нас не було. Животіли з нами в тій країні

„Більшість із нас загинула, павши жертвами червоного терору. Лише одиниці вирвалися тепер за кордон. . . Ось, і я, одна з цих одиниць. . .”

Децо розуміючися на німецькій і французькій мовах, Віроніка працює в офісі УНРРА, дістає добрий харчовий приділ. Таборові лікарі не добрали толку в її хворобах — побачили, замість хворого серця, хворі легені і виписали приділ посиленого харчування. Але все з'їдає Полікарп Іванович, тримаючи Віроніку „внадголодь”. Він щодалі показує себе все менше інтелігентним, невихованим. Дорікає Віроніку і за те, що вона хвора, і за те, що вона „баринька”, і. . . за що тільки він їй не дорікає! Їхнє життя фактично минає на очах сусідів — лише за парава-

ном. Усі дивуються, судять і радять між собою, як така інтелігентна, ніжна і гарна пані, Віроніка Лаврівна, може терпіти „такого жорстокого хама”, як той Полікарп Іванович („Карпо” — його так усі позаочі називають, чого він терпіти не може). Деякі „приятельки” навіть відважуються Віроніці Лаврівні казати:

— І чому б вам з тим Полікарпом не розійтися? Ви ще така гарна, ще є у вас час наново влаштуватися! Невже не можете його покинути?

Але Віроніка Лаврівна таки не може. Їй так не щастило в творенні родини все її життя. Це було просто болючим питанням. Всюди вривалися страшні злі сили, щоб родину руйнувати. Ще вона була малою — доктор Петрів зруйнував родину її батька і матері. Її перше подружжя з Петром Дмитровичем руйнує „подружка” Оля, ввірвавшись в їх життя. Далі, в її родинні життя вриваються стихійні лихі сили — сжовщина, війна. А вона, Віроніка, не діяч і не борець, з її пониклою вірою („Віроніка”) так прагла тихого закутку, родинного тепла...

Тож тепер, своєю власною волею, власною рукою, хоч би не справжнє родинне життя, а лише пародію на нього, що у неї з Полікарпом, — Віроніка не в силі розбити.

„Моя віра поникла, я Віро-ніка, я маю терпіти”, — думає вона. І терпить... І прощає...

Наближається час роз'їзду з таборів — вищі комісії ухвалили розвезти ДіПі по демократичних країнах.

Зеленки пробують виїхати до Австралії — їх не випускають, через хворобу серця Віроніки. Полікарп, в нападі злості проганяє Віроніку, — їй дає притулок за своїм параваном сусідка-вдова. А Віроніка, замість радіти нагоді позбутися свого гнобителя, — плаче-примовляє-голосить:

„Знову все-все розбивається, знову — немає родини”, — вона не помічає, що жодної родини тут і не було, і не в силі зрозуміти, що з тим Полікарпом жодної родини і не може бути.

За кілька днів, коли Полікарп переказився і просить Віроніку повернутися, — вона, з її пониклою вірою і всепрощенням, покірно повертається...

Життя в таборі Віроніка дещо прикращує м'якістю і лагідністю своєї вдачі, за що її всі шанують і люблять і що приєднує до неї друзів. Полікарп дещо соромиться на людях повністю себе показувати; крім того, він дуже пишається своїм голосом (баритоном), любить позувати і співати. Якщо є в розпорядженні рояль, Віроніка акомпанує йому. Тож, і Полікарп не проти друзів. Серед друзів Віроніки, крім названого племінника Ігоря Ливаренка, дочки знищеного одеського священика, вдова замордованого на засланні науковця-мовознавця, з сином; молодий інженер з Донбасу з дружиною-німкенею, дочкою місцевого гімназійного вчителя, агроном з Полтави з родиною і інші, — всі, як і сама Віроніка, „внутрішні емігранти” з Советського Союзу.

XVI. США. ХВОРОБА

За якийсь час усі виїжджають до США. Зеленки потрапляють до Клівленду (Огайо), більшість друзів до Нью-Йорку.

Полікарп влаштовується креслярем на заводі, Віроніка іде доглядати дітей в родину лікаря. Але її здоров'я гіршає, в 1952 році Віроніка йде на операцію серця. По операції працювати не можна — змушена сидіти вдома. Тим часом Зеленки купують хату — ту, що винаймали в ній досі мешкання. В родині те саме, що було в таборі ДіПі: Полікарп гризе за те, що хвора, за те, що „баринька”. Заводить собі коханку (дружина ж хвора!), яка підкидає до поштової скриньки дому Зеленків записки

для Полікарпа. Навіть з усім її непротивленням злу, Віроніка цього разу наказує Полікарпові організувати свої справи так, щоб усе відбувалося принаймні не на її очах.

Атмосфера дещо розріджується, коли Полікарп дістає роботу в Сент-Луїсі (Мізурі) у філіялі державного Картографічного Департаменту. Він виїжджає до Сент-Луїсу, залишаючи Віроніку в Клівленді, в хаті, — мешкати в ній і, по змозі, її доглядати, — тоді, коли Віроніка потребує, щоб доглядали її саму. Сам Полікарп має приїздити на вакації і час до часу на свята тощо.

Віроніка залишається сама. Вона ще в стані себе обслужити, часом, правда, коштом надмірних для її хворого серця зусиль. Полікарп їй на життя не дає жодних грошей. Існує вона з маленької інвалідної пенсії (disability) та ще з ренти за мешкання на другому поверсі (мешкання Зеленків на першому поверсі, дім двоповерховий), — коли мешкання вірентоване і квартиранти платять. Але якось зводить кінці з кінцями.

Минає 6 років по операції. Йде 1960-ий рік і 60-ий рік життя Віроніки, — вона, так мовити, ровесниця століття.

Одного разу, в нью-йоркській емігрантській газеті Віроніка читає оголошення: „З Олександрії Херсонської, внучка учителя Бачинського шукає земляків”. Далі подані номер телефону і години, коли можна телефонувати.

„Хто ж в Олександрії не знав учителя Бачинського! Він же 50 років учителював там все в тій самій народній школі. Скільки людей перейшло через його руки! І мій тато починав навчання у Бачинського. Щодо внучок, то їх було три: Валя і Зоя — від старшого і молодшого синів, і Ася — від середньої дочки. Я, правду кажучи, найбільше хотіла б зустріти Асю: її я знала найліпше з усіх трьох. Вона значно від мене молодша, років на 12. Колись це мало велике значення, тепер різниця років уже не так відчуватиметься.

„Як же тепер сконтактуватися? Це ж у Нью-Йорку... Але ж там племінник, Ігор Ливаренко, з Інгою. Я напишу їм, Ігор зателефонує, і все вяснить.”

XVII. ЛИСТ ВІД АСІ

За кілька днів Віроніка дістає листа.

„Дорога Віроніко Лаврівно!

Пише до Вас Ася.

Вдячна безмірно, що Ви відгукнулися на моє оголошення. Дуже радію, що знайшла таку землячку як Ви, спеціально Вас, — зараз поясню, чому.

„Справа в тому, що у нас мамою моєю був усталений „культ Вірочки Глушко”. Почалося це давно, ще десь по революції, як тільки почала в Олександрії функціонувати міська бібліотека, і моя мама, овдовівши, почала в ній працювати завідувачкою. Мама приходила додому з роботи і захоплено розповідала: „От у мене є читачка, от, чарівна, — її треба бачити: і гарна, і лагідна, і вихована. Це Вірочка Глушко, Віроніка Лаврівна”. І я, ще не знаючи Вас, зі слів мами, яка для мене була неперевершеним авторитетом, звикла Вас обожнювати.

„Потім Ви — Віроніка Лаврівна Раулова, мешкали за два доми від нас, і я, часто хворіючи, коли одужувала, любила сидіти при вікні. У вікно часто бачила вас, як Ви йдете з роботи — гарна, середнього росту блондинка, в темносиньому костюмі, що так Вам до лиця. Бачила часом, як ідете до театру або в гості всі четверо — молоді Раулові і старші Зборовські: це було так гарно і патріярхально.

„Ми були з мамою болюче вражені, як почули, що Ваше родинне життя розбилося, мама страшенно була обурена з Олі. Я саме хворіла тоді на запалення легенів і довідалася про Вашу трагедію щойно одужавши, — коли Ви вже відїхали.

„Потім Вас не було в Олександрії, доходили лише якісь уривчасті чутки. Але культ Вірочки Глушко, заведений мамою, тривав далі.

„Якщо при мамі заходила мова про олександрійських красунь — а їх, як Ви знаєте, було немало, — часто з уст моєї матері можна було почути: „А я найбільше люблю Вірочку Глушко. Що з тих красунь, що характерами своїми і своїми клясичними рисами нагадують хижих птахів? А Вірочка не лише гарна, але й мила і лагідна”.

„Потім, десь у 38-му році Ви приїхали до Олександрії, щоб влаштувати тіточку. Саме тоді і я приїхала туди з матір'ю з Києва. Ви передали через знайомих, що дуже хотіли б мене у себе бачити. Я, ніколи з Вами перед тим не розмовляючи, вагалася, чи йти. Але мама мені сказала: „По відношенню до когось іншого можна було б вагатися — йти, чи не йти. Але якщо тебе хоче бачити Вірочка Глушко, — не піти не можна. Ти ніколи з Вірочкою не говорила. От піди — поговориш і побачиш, яка вона чарівна, якої це прекрасної душі людина. Я пішла, бачилася з Вами, говорила і переконалася, що мама мала рацію.

„І, ось, — останній епізод. Напередодні залишення Києва (втечі від большевиків на Захід) мені приснився сон. Я бачила, що тупцююся, без мети і сенсу, з тисячами таких самих, як я, на якійсь заболоченій площині, в напівтемряві і мряці. Озираюся на всі сторони — людей багато, а не пізнаю нікого, лише чомусь примовляю: „Вірочка тут десь, Вірочка Глушко з чоловіком”. Прокинулася на тому, що Вас здалеку побачила.

„Цей сон я вважала пророчим щодо еміграції і все чекала на зустріч з Вами. Тому дзвінком Вашого Ігоря я була так вражена і так зідхнула під телефоном, почувши, що Ви мене шукаєте, — що Ігор аж подумав, що я під телефоном зімліла. Тепер нам лишається зустрітися.

Ваша Ася”

XVIII. ОСТАННІ РОКИ

Невдовзі по одержанні листа від Асі, Віроніка їде до Нью Йорку побачитися з давніми друзями і зустрітися з Асею.

Ася мешкає в маленькому симпатичному мешканні проти української середньої школи. Віроніка знайомить Асю з усіма своїми друзями по Регенсбургу, що тепер мешкають у Нью Йорку. Тут, крім Ігоря і його дружини Інги, і дочки замордованого священика, і вдова знищеного науковця-мовознавця з сином, і донбаський інженер з дружиною, що мають тепер власний дім і вже трьох діточок.

Тоді Віроніка ще має на все це сили, хоч уже минуло 7 років по операції, і лікарі вважають, що саме час робити другу. Далі, коли почнуться пухлини кінцівок і задишка, — буде запізно. А Віроніка операції не хоче, говорить: „Що Бог дасть...”

Далі Ася приїздить до Клівленду, до Віроніки, і впродовж наступних семи років кожної вільної хвилини — вона з Віронікою, очевидно, розуміючи, що, через стан здоров'я Віроніки, знайшли вони одна одну ненадовго. Переїхати до Клівленду, на жаль, Ася не може: в Нью-Йорку Ася працює в редакції одної з емігрантських газет, і такої роботи в Клівленді їй не дістати. Але Ася приїздить до Віроніки не лише на час своїх щорічних ваканцій (на два тижні), але щоразу, коли тільки припадають три дні свят. Віроніка знайомить Асю зі своїми Клівлендськими друзями. Тут родина артиста-маляра Раєвського, що чарує не лише своїми настроєвими креслами і цікавими дослідженнями подробиць із життя Пушкіна і Толстого, але і членами своєї родини: гарною, діяльною дружиною Валентиною Марківною і мініатюрною копією самого маестро — їх сином Ігорем; інженер-рижанин Микола Діцкалс з дружиною-піяністкою Геленою Олександрівною; інженер-харківчанин Євген Потапенко, з красунею-дружиною Катериною Костівною і

усланеною своєю господарністю і гостинністю тещою; талановита співачка з Шанхаю Галина Тараканова, лікар з Югославії Галина Мартиненко і інші.

„Люди підібралися навдивовижу симпатичні, — думас про своїх друзів Віроніка. — Кожен у своєму роді”. — Вона, як завжди, бачить лише те, що позитивне.

Давні літературні здібності Віроніки вилилися тепер у жанр альбомної поезії: Віроніка віршовано вітає друзів зі святами. На прийняттях у друзів і у себе, при приборі кожен гість одержує Віронічиного авторства вітальний, спеціально для нього призначений коротенький віршик. Ось — „Для співачки Галини Тараканової”:

Відомо: кожен соловей
Співати любить в гаю.
І, ось, я вболіваю:
У нас є чудо-соловей. —
На жаль, немає
гаю. . .

Гелену Олександрівну і Миколу Робертовича Діцкалсів Віроніка назвала „Лопушки”: вони дорідні, гостинні і теплі — мов два лопухових листки.

Душею, Віроніка найбільше тягнеться до родини Раєвських: артиста-малюра Віктора Андрійовича, його дружини Валентини Марківни і сина — хлопчика-школяра Ігоря. Їм присвячуються поезії з різних нагод. Коли Ігор завів собі кошеня, Віроніка написала жартівливу поезію про котів.

Ж А Р Т

Присвячується Ігорю

Я люблю усіх котяток,
І пухнастих, і простих,
Сірих вуличних „тигряток”.

Вся прикраса кицьки — хвіст,
Ну, а кігті — замість ріжок.

При дверях моїх, з доріжок
Скрізь сліди кошечих ніжок.
Старших, і малих котяток,
Ще котячих немовляток.

Шкода, киці без калошок,
І не мають рукавиць:
Босі лапочки у киць.

Я щодня на „всю сім'ю”
Картопельки наварю.
Суп — із м'яса і рибок,
Для „рагу” кришу грибок.
Ще тушені печериці
З молоком — для мами-киці.

Вліті — всім зелений борщик
І ще кашки — повний горщик.
А з сметанкою суніці
Дуже люблять бебі-киці.

Тож тому кошечі ніжки
Потоптали всі доріжки.

(Від „тьоті Віри”)

Всі друзі на родинні і інші свята радо гостять Віроніку у себе і платять їй відвідинами в її убогому (порівняно з їхніми), але гостинному домі, — хоч щоразу, організу-

вавши прийняття, вже на прийнятті в себе, — Віроніка сидить змучена до напівпритомности, бліда до синяви, проте гостинна і привітна, щаслива від того, що бачить у себе добрих друзів. Її дім міститься в цілком чорній тепер секції Клівленду. Коли купували дім, секція була можливою, але поступово „чорніла й чорніла, аж поки зчорніла повністю”. Тепер Віронічин дім — білий острівець у чорному океані. Мешкання на другому поверсі переважно стоїть порожнім, бо білі бояться тут селитися; якщо селяться, то такі, що не платять. Тож, Віроніка здебільшого зовсім сама. Лише — з вірою. Віра її не бойова, поникла (вона ж — Віро-ніка), проте — міцна і спокійна: дає їй певність і лагідність, — за що вона всім люба і бажана. Регенсбурзькі друзі, що тепер в Нью-Йорку, хоч по разі відвідали Віроніку на її „білому острові в чорному океані”. Були тут і дочки замордованого священика, і донбаський інженер з родиною і інші. А племінник Ігор, з дружиною Інгою, відвідували Віроніку не раз; останнього разу — вже з сином Олежком. Клівлендські друзі здебільшого мають авта і возять Віроніку з собою — до церкви, на пікніки, на забави (посидіти при столику), на вистави — скрізь, куди їдуть самі.

„... В природі своїй всі люди добрі, — міркує Віроніка. — Недобрих людей немає, — вона твердо в цьому переконана. — В кожного є якісь слабості, але невже ми не можемо їх одне одному прощати — тоді як Христос люблячи, прощає людям усі їх гріхи?.. Віроніка всіх любить і кожному прощає. І люди це відчувають.

Привітні з Віронікою навіть навколишні негри, дорослі і діти. Знаючи, що Віроніка хвора, часто лягає до шпиталю, вони, при зустрічі дбайливо питають, як її здоров'я. І з невідомою вдячністю Віроніка відповідає: “Thank you so much!”, частуючи негрят яблучком чи грушкою, чи цукерком, спеціально для них купленими.

Ставлення до негрів зформувалася ще в дитинстві по прочитанні купленої татом „Хатинки дядька Тома” Бічер Стів, — і так і лишилося на все життя, без зміни.

Асі Віроніка дарує свою тисячу доларів, одержану, як відшкодування за втрачене здоров'я від німецького уряду. В один з Асиних приїздів, Віроніка простягає їй чека :

— Ось, візьми, це мій подарунок. . .

— Що ти, Вірочко! (з настоювання Віроніки вони перейшли на „ти“). Та ще й так багато! Ціла тисяча доларів! — Ні! В жодному разі ні! Не відривай від себе! Я не візьму! Я ж працюю. . .

— Візьмеш! Не протестуй. . . Фактично це не тобі, а твоїй мамі від мене. . . Це щоб ти могла мамі послати більше пакунків. . . Візьми. . . Ми з твоєю мамою завжди так любили одна одну. . . Я цим буду щаслива. . .

З листів Асиної матері, Віроніка уточнює адресу Леоніли Федорівни і посилає їй пакунок, — на кошти, абсолютно відірвані від себе, Леоніла Федорівна відповідає стриманим листом: дякує, але, очевидно, злякавшись „зв'язку з закордоном“, просить більше нічого не посилати. Віроніку „стриманість“ Леоніли Федорівни болюче вражає. Леонілу Федорівну, з її долею Ніуби, що всіх дітей і чоловіка без війни втратила, Віроніка не в силі згадати без сліз. А на свою долю, на свої втрати, Віроніка ніколи не нарікає. „На все воля Божа, — говорить вона. — Бог дав, Бог і взяв“, — повторює вона сентенцію Многостраждального Іова, і радіє — сонцю, траві, квітам, кожному ясному Божому дневі.

Невдовзі по тому, як опинилася в США Світлана, дочка Сталіна, Віроніка пише статтю про Світлану. Вона називає Світлану „червоною принцесою“ і викриває її бездушну суть в часи безтурботного існування під крилом деспота-батька. Та цю статтю в час загального захоплення тим, що така персона як Світлана опинилася на еміграції, і в час загального пієтету перед її „щедрістю“ до різних емігрантських установ, — ніхто не друкує. . .

Пробує Віроніка заводити собі, рятуючися від самотності, котів. Але існування їх триває завжди лише від приїзду до приїзду Полікарпа. Приїжджаючи, Полікарп Іванович котів неодмінно розганяє, завдаючи цим Віроніці зайвого болю, переживань її серцю.

Полікарп Іванович не часто турбує своїми приїздами. Проте, як приїздить, завдає немало клопоту Віроніці: вимагає всесторонньої обслуги, а у Віроніки немає на те сил, немає здоров'я... Здоров'я неуклібно гіршає.

Вже до зовсім хворої Віроніки несподівано приїздить співачка Галина Тараканова і влаштовує для неї, тут, вдома, концерт: виконує старовинні романси, щоб хоч трохи відвернути увагу Віроніки від сумних обставин — хвороби, необхідності йти до шпиталю...

Тоді ж Віроніка пише:

Т е с т а м е н т

Вдалині за океаном ми притулок свій знайшли.
І з собою привезла я жменьку рідної землі.
У пораненому серці із сльозами гострий біль:
Залишилась тепла ніжність до лагідности топіль.
Пам'ять слабне, та ніколи не забути рідних лиць.
Шкода, чом нам не властива воля незалежних птиць?
І коли зберуть в останню невеселу путь мене,
І молитва завпокійна наді мною пролине, —
Хай зі мною покладуть у гріб хоч крихітку землі
З тої жмені, що з собою з батьківщини привезли...

(16.5.1967)

Зовсім перед тим, як йти востаннє до шпиталю, Віроніка довідується з листа Асиної матері, що Петро Дмитрович Раулов помер, у Дніпропетровську. Вже будши тяжко хворим, він приїхав до Олександрії: знову шукав Віроніку, розпитував, де вона, що з нею. Видно було — хотів, — якби можна було, щоб Віроніка повернулася.

З чуток було відомо, що доживав він віку з вірною їх родові Стефанією, служницею ще його матері. Ірена Костівна і Георгій Павлович Зборовські померли під час війни.

„І все він шукав мене тоді, коли ніяк не могло бути вороття, — думав Віроніка. — Тепер для Петруся все скінчене... Він уже, як няня казала, „на правді“... Але невдовзі там буду і я...”

— Що зі мною?.. Я все сплю... І все життя бачу перед собою... Мені не ліпше... Ні... — бурмоче Віроніка, напівприйшовши до пам'яті.

— Полікарп Іванович приїхав з Сент-Луїсу, — повідомляє вірний друг Валентина Марківна Расвська. — Ходить по лікарях, намагається намовити, щоб вас знову піддали серцевій операції.

— Тепер уже пізно... — промовила Віроніка і знову впала в забуття.

Тепер Віроніці ввижається те, чого вона ніколи не бачила в реальному житті. Але ввижається так повно... Ні, це таки було колись... Воно невід'ємне від Віронічного єства, її духової суті. Правдиве, незаперечне...

XIX. ВИДІННЯ

Поле і небо над ним, заволочене рожево-помаранчевою пеленою. . . Спека заповнює весь простір, скільки сягає око, від могил, що здаються зовсім близькими, кольору опаленої глини до сірувато-жовтої ниви, що вже дійшла стадії воскової стиглості.

Нива розділена вузькою, засохлою до кам'янистої твердості стежкою, і нею неспішно йдуть люди в широким різного кольору хітонах, вицвілих від довгого вживання, особливо на плечах, куди тепер націлене сонячне проміння, таке гаряче, що люди, ідучи, аж відчують кольки. Всіх їх дванадцятєро. Але ще попереду всіх — Ісус Христос.

Христос іде попереду апостолів, своїх учнів, в нерухомо стоячій сухій спеці. На смаглявих бородатих обличчях ані краплини поту — його осушує спека.

Обабіч Христового обличчя довгі прядки каштанового волосся, очі світяться спокійним блакитним світлом. У нього широкі плечі тєслєра, одягнений він у синій хітон, побілілий на плечах і ліктях, без швів („не швен, но ткан"). Засмаглілі, в порохах, ступні в простих, вигідних для далекої дороги, сандаліях.

Учні, ідучи, зривають колоски, розтирають їх у долонях і, здунувши половиу, по-селянському, як крихти хліба, зсипають зерна до розкритих уст.

. . . Рожево-помаранчеве мариво, порохи з-під ніг. . . Ні, вже всі перейшли, учнів і Христа вже немає, а по кам'янистій стежині біжить дівчинка. Їй конче потрібно наздогнати Христа і Його учнів, вона аж задихується — так поспішає. До спеки вона звикла, це дванадцятирічне дівча з землі Ханаанської. Вона кругла сирота, мешкала в мачухи, тяжко працювала, одягнена в обноски, худень-

ка, засмагліла — аж чорна. В мачухи вона терпіла стусани і знущання — самої мачухи, вітчима (мачухиного чоловіка), мачухиних дітей... І з якогось часу нестримне бажання охопило її — саме з того часу, коли вона почула, що в народі з'явився пророк Божий, Учитель добра і правди. Хоч би здалеку глянути на Нього! Хоч би краєм вуха почути Його навчання! Ось, люди казали, що Він тепер десь зовсім близько від їхнього села, — тож, можна і їй Його побачити, але треба поспішати.

І вона пішла Його шукати, але щоразу, коли їй здавалося, що ось-ось її бажання вже здійснюється, — наставала чергова невдача. Вона скрізь спізнювалася. Ось, і тепер те саме.

Неймовірна втома мов закувала дівчинку. Вона не сіла на землю, а просто звалилася. Голови її торкаються шорсткі пшеничні стеблини. „Я посплю трошки... шепоче вона. — А далі знову піду за Ним...”

...Якось на еміграції Віроніці Лаврівні дочки замордованого священика дали збережений у паперах їх батька текст донесення правителя Іудеї Лентула римському сенату. Віроніка читала його тоді глибоко схвильована. Тепер, в напівзабутті, цей текст стояв, мов видрукований перед її очима.

„В наші дні з'явився і нині є у нас чоловік відмінних чеснот, на ймення Іісус. Народ вважає його пророком істини, а учні вважають цього мужа Сином Божим.

„Він воскрешує мертвих і зцілює хворих різними недугами єдиним своїм словом.

„Муж цей високий на ріст, гарний, і на кого гляне — в тому збуджує до себе повагу, разом зі страхом. Волосся його — кольору стиглого каштану — до вух, а далі — ясніше і кучерявими пасмами спадає на плечі; посередині голови розділене на обидві сторони, за звичаєм на-

зоріїв. Чоло рівне і без плям, так само обличчя — без плям і зморшок. Борода такого ж кольору, як і волосся на голові, досить густа, але не довга, роздвоюється посередині.

„Погляд його лагідний і сповнений гідности досконалої людини; очі небесного кольору, проникливі і жваві.

„Він суворий у викриттях, ласкавий і лагідний у вмовленнях, м'який, і разом поважний у повчаннях.

„Майже ніхто не бачив його, щоб він сміявся, але дуже багато бачили, як він плаче. Багато не говорить, але мова його поважна.

„Винятковими своїми чеснотами він перевищує всіх синів людського роду, і помітна в ньому істина без найменшої неправди.”

... Саме таким уявлявся Віроніці Христос.

... А дівчинка йде й йде... Але скрізь приходять, коли вже пізно. Вона застає захоплені розповіді Його прихильників про Його чудеса — і шипіння ворогів, які обурюються, кажучи, що Він перевищує свої права, дозволяє Собі те, чого не сміють ні книжники, ні фарисеї.

Дівчинка скрізь, куди потрапляє з запізненням, розпитує, куди ж Він пішов далі, і все йде слідом за Ним, і — знову спізнюється. Кам'янисті дороги поранили її слабенькі ніжки. Зголодніла і знесилена, вона сідає, чи просто лягає край дороги — не може рушати далі. Трапляються люди, що дають їй підкріпитися сухарем, чи відсвіжитися водою. І вона знову йде, а як їти не в силі, то повзе, все ще сподіваючися, вірячи, що прийде до Нього.

... Зловісні чутки ширяться про Нього. Озлоблені фарисеї йдуть проти Нього походом. Та не зважаючи на ворогів — до дівчинки доходять чутки — Він урочисто вступає в Єрусалим. А дівчинка й на цю урочистість спізнюється.

...Далі вона чує розповіді про те, що один з учнів, Іуда, продав Його. Чує, що Його судили і осудили розіп'яти поміж двох розбійників: народ перед Пасхою відмовився помилувати Його — помилували розбійника Варавву.

...Вона приповзла до підніжжя хреста, де Він помирав. Серце її сповнилося невимовним болем, коли вона побачила Його змучене обличчя в терновому вінку. Всієї глибини жалю до Нього, горя, що вона потрапила до Нього так пізно; але і радості, що все ж таки, врешті решт, потрапила — її серце не в силі було знести... І в цю мить вона почула Його голос: Він говорив до неї:

„Ти горюєш і плачеш, думаєш, що пізно прийшла до Мене. Не горюй і не плач: ти шукала Мене і ти Мене знайшла. І тепер, коли ти прийшла до Мене, ти зі Мною вже назавжди, в вічності. Ти одна з тих принижених і образених, кому Я даю спокій і щастя. Ти врятована тепер від усіх земних страждань: ти любила Мене: шукала і вірила, що знайдеш. І ти знайшла. Я помру на хресті і буду похований, але воскресну на третій день, як казали пророки. І ти не помреш, а матимеш життя вічне. Ти будеш зі Мною праворуч Мого Отця, Творця всього видимого і невидимого. Заспокійся і будь щасливою: ти зі Мною.”

І заспокоїлась вона. І сповнилася неземного щастя.

**
*

...Віроніка Лаврівна прийшла до пам'яті. Мов з туману, вдивлялася. Пізнала Валентину Марківну — все та сама кімнатка в шпиталі...

Віроніка попросила себе трошки підвести.

— Я хотіла... сказати всім... хто мені допомагав — Спаси-Біг!... . І... прошу простити...

Вона замовкла. Повернулася до стінки — з останніх сил сама це зробила. Зідхнула... Ніби заснула... І перейшла в ліпший світ...

Кінець

З М І С Т :

	Стор.
1. Автор, герой, читач (Передмова)	I—IV
2. Край дороги (Повість)	1—58

Замовлення посилати:

Alla Tsivchynsky
350 East 13th Street Apt. 4
New York, N.Y. 10003